

BIJDRAGE

DRIES GOEDERTIER

GEWRONGEN TUSSEN BESCHAVING EN CULTUUR?

DE VLAAMSE INGENIEURSVERENIGING (VIV) EN DE TECHNISCHE INRICHTING VAN DE VLAAMSE ECONOMIE (1928-1945)

INLEIDING

Volgens de Vlaamsgezinde econoom en socioloog Lodewijk De Raet was er op het einde van de 19de eeuw een tijdperk ingetreden dat een einde maakte aan de vrijhandel uit de periode 1860-1870. Duitsland en Amerika stelden de Britse hegemonie aan de kaak. Beide landen beschikten over een *“goed beschermd en uitgestrekt afzetgebied”*, waardoor hun exportprijzen voordeliger waren. Overal was *“de nijverheid tot zulke hoogte opgevoerd dat nieuwe afzetmarkten voor de overvloedige producten onontbeerlijk”* waren. Staten stelden *“alle middelen, geoorloofde en ongeoorloofde”*, in het werk voor hun eigen industrie. De Raet citeerde de Duitse kanselier Bismarck: *“de diplomatische verwickelingen zijn eigenlijk twisten van kooplieden geworden”*.¹ De immer scherpzinnige De Raet beschreef hier drie fundamentele ontwikkelingen. Binnen het Angelsaksische centrum van de mondiale politieke economie verschoof het economische en politieke zwaartepunt van Groot-Brittannië naar de VS. De Angelsaksische wereld voelde, ten tweede, de hete adem van Duitsland dat zich als uitdagersstaat manifesteerde. De opmars, ten derde, van kapitaalintensieve industrieën van de tweede industriële

---

¹ Over deze verschuivingen, zie o.a. L. De Raet, *Over Vlaamse Volkskracht*, Antwerpen, 1939, pp. 150, 177-180.

revolutie, wat gepaard ging met een verstrengeling van staat, economie en wetenschap en aldus vorm gaf aan een staatsmonopolietendens binnen de kapitalistische klasse van verschillende natiestaten.²

De Raet, een intellectueel van een opkomende hoogopgeleide middenklasse, geloofde dat het Vlaamse volk zich alleen staande zou kunnen houden door een *“methodische exploitatie”* van de *“technische inrichting en de economische of handelsinrichting”*.³ De Antwerpse historicus Olivier Boehme heeft het tweede aspect centraal geplaatst in zijn quasi-allesomvattend magnum opus over de economische agenda van de Vlaamse beweging tijdens het Interbellum.⁴ De *“technische inrichting”* van de Vlaamse economie daarentegen kwam veel minder aan bod. In deze bijdrage over nationale identificatie, geopolitieke rivaliteit en sociaaleconomische verschuivingen wil ik daarom de focus richten op die wetenschappelijk geschoolde werkkrachten die precies voor de organisatie van de productie onontbeerlijk waren: de ingenieurs. Over de Vlaamse Ingenieursvereniging (VIV) – dé belangrijkste expressie van het Vlaamsgezinde ingenieursleven – is er nog maar weinig geschreven.⁵ Boehme vermeldde haar oprichting in 1928 en belichtte de tevredenheid daarover bij het Vlaams Economisch Verbond (VEV), de organisatie van een Vlaamsgezinde kapitalistische klasse die volgens Dirk Luyten *“als een aparte groep optrad, naast en tegen de [Belgische] holdingbourgeoisie”*.⁶

De VIV had drie statutaire doelen: *“1) De behartiging van de maatschappelijke belangen van de ingenieur 2) De bevordering van de wetenschap en kunst van de ingenieur in de meest uitgestrekte zin 3) De technische wetenschap ten dienste stellen van het Vlaamse volk.”*⁷ In de gespannen internationale context van het interbellum ging ook de VIV op zoek naar manieren om de economische bedrijvigheid van met name de industriële sectoren in een nationaal kader te versterken. Ze lieten zich daarbij inspireren door zowel de Duitse als de Amerikaanse ontwikkelingen. De VIV knoopte banden aan met de Verein Deutsche Ingenieure (VDI), dat het belang van staatsinterventie voor de technische en economische vooruitgang van Duitsland benadrukte. Het Verband Deutscher Diplom-Ingenieure (VDDI) ontplooipte dan weer een indrukwekkende ideologische arbeid om techniek te incorporeren in de *Kulturnation*. Aldus droegen Duitse ingenieurs bij tot een spraakmakend cultureel-ideologisch complex, dat de

2 K. van der Pijl, *Transnational Classes and International Relations*, London, 1998.

3 D. Goedertier, Lodewijk de Raet: primordiale nationalist of een organische intellectueel van de nieuwe middenklasse, in: *WT*, jg. 76, 2017, nr. 2, pp. 103-141.

4 O. Boehme, *Greep naar de markt. De sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven, 2008.

5 Kenneth Bertrams verwijst er kort naar in *Universités & Entreprises. Milieux académiques et industriels en Belgique 1880-1970*, Bruxelles, 2006. Zie ook G. Vanpaemel, *Vlaamse Ingenieursvereniging*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 3457-3458; zie ook N. Lagast, *500 jaar geschiedenis van de ingenieur. Van 1500 tot 2010*, Antwerpen-Apeldoorn, 2011, p. 242.

6 D. Luyten, *Economie*, op: <https://nevb.be/wiki/Economie#Auteur.28s.29>.

7 O. Mariman, *Oprichting der Vlaamse Ingenieursvereniging*, in: *VEV-Berichten*, jg. 3, 1929, nr. 7.

VLAAMSCH E INGENIEURS - VEREENIGING
(V.Z.W.)

LIDKAART 1937

toegekend aan

den Heer Ir. J. Boel
te Herdeusem

^ Lidkaart van de Vlaamse Ingenieursvereniging. [ADV N, DA160/12]

Amerikaanse historicus Jeffrey Herf het reactionair modernisme heeft genoemd. In tegenstelling tot het anti-kapitalisme van de Duitse romantiek – dat de techniek vanuit een romantische voorliefde voor het irrationele had afgewezen als een aspect van de Westerse *Zivilisation* – zouden de adepten van het reactionair modernisme haar omarmen als een organisch deel van de Duitse *Kultur*. Aldus konden zij de Verlichting verwerpen én tegelijkertijd de modernisering van de natie voorstaan onder leiding van een sterke staat.⁸ Net zoals de modernistische avant-garde verheerlijkten de reactionaire modernisten bovendien de overwinning van de scheppende en creatieve wil op de verstarring en verveling van de burgerlijke samenleving. De Britse historicus Perry Anderson beschouwt het modernisme als een artistieke beweging met vele schakeringen, aristocratisch of proletarisch, die doorgaans antiburgerlijk was in zijn verwerping van de familiale idylle en de commerciële logica van de markt.⁹ In dit opzicht kan het modernisme als culturele stroming inderdaad als een inspiratiebron van de reactionaire modernisten gezien worden.

— 8 J. Herf, *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge, 1985, pp. 31-35.

9 P. Anderson, *The Origins of Postmodernity*, London-New York, 1998, p. 103.

In de eerste twee delen van deze bijdrage bekijk ik of het reactionair-moderne onderscheid tussen een nobele *Kultur* en een verachtelijke *Zivilisation* eveneens aan bod kwam in de cultuurflamingantische ideologie van de VIV. In het derde en vierde deel komt de moeilijke verhouding van katholieke intellectuelen met de moderne techniek aan bod. Opnieuw is het hier nodig om een Duitse connectie uit te spitten. De katholieke socioloog Victor Leemans was als geen ander in Vlaanderen vertrouwd met denkers als Werner Sombart, Hans Freyer, Carl Schmitt en Friedrich Dessauer. Het waren stuk voor stuk intellectuelen uit de middenklasse die vorm gaven aan een synthese van nationalisme met anti-Amerikanisme en anti-kapitalisme. Met de ingenieurs waren zij de belangrijkste ideologische vormgevers van het reactionair modernisme. In welke mate sijpelden reactionair-moderne denkbeelden door in het denken van Leemans en wat zegt dit over zijn opvattingen over de relaties tussen staat, natie en kapitalisme? In het vijfde deel bekijken we de impact van de crisis van de jaren dertig. De rol van de VIV als belangenbehartiger staat centraal, waardoor het mogelijk wordt om haar ideeën over de relatie van het "stoffelijke" tot het "geestelijke" bloot te leggen. Een toelichting bij de ideeën over de ruimtelijke ordening van stad en platteland biedt verdere verduidelijking bij de manieren waarop ingenieurs (en architecten) zich verhielden tegenover moderniseringsprocessen. Het zesde deel legt de focus op de "technische economie" van de VIV. De grotere "gebondenheid" van het sociaaleconomische leven deed de VIV opteren voor een doortastend overheidsoptreden om de economie te moderniseren. Ging dit tijdens de Tweede Wereldoorlog gepaard met een grotere invloed van Duitse opvattingen over de techniek als een organisch onderdeel van de cultuurnatie? Of verwierf net het Amerikaans productivisme een sterkere plaats in de Vlaamse ingenieursgeest?

VLAAMSE KAPITALISTEN, INGENIEURS EN ARBEIDERS

Tussen 1842 en 1872 kende België een industriële groei die hoger lag dan die van Groot-Brittannië en Duitsland. In deze economische en politieke hoogdagen van de liberale burgerij ontstond in de industrie een groeiende nood aan academisch gevormde maar praktisch ingestelde ingenieurs. Aan de Gentse universiteit sprak de liberaal, ingenieur en docent Charles Andries in dit verband over het praktisch-inventieve en het wetenschappelijke gezichtspunt dat ingenieurs afwisselend innamen – *l'art ou la science de l'ingénieur*.¹⁰ In de universitaire milieus poogden ingenieurs een brug te slaan tussen het theoretisch-wetenschappelijke en het praktisch-economische. In de Gentse en Luikse ingenieursscholen verschoof het accent geleidelijk naar de vorming van industriële ingenieurs. Zij speelden tot daarvoor vooral de rol als hofleverancier van staatsingenieurs voor het korps Bruggen en Wegen en het Mijncorps waarop de

— 10 P. Raymaekers, *Makers van een nieuwe wereld. De socioprofessionele geschiedenis van ingenieurs in België, 1850-1914*, KU Leuven, vakgroep geschiedenis, doctoraatsverhandeling, 2013, pp. 136, 546.

Belgische staat een beroep deed om een moderne infrastructuur uit te bouwen die voor de industrialisering van groot belang was.¹¹

Aan de Brusselse ingenieursschool heerste een geloof in wetenschappelijke, technische en materiële vooruitgang. In de katholieke wereld daarentegen gaf het ultramontanisme uitdrukking aan een grote vijandigheid tegen het positivisme en de “tegnatuurlijke” exacte wetenschappen. De katholieke gemeenschap kon echter niet langer omheen de doorbraak van het industriële kapitalisme. In 1864 werd ook aan de Leuvense universiteit een ingenieursschool opgericht. Katholieke ingenieurs waren, aldus de Leuvense historicus Pieter Raymaekers, een instrument “om de moderniteit en vooruitgang te pareren en te beheersen”. Liberaal-katholieken zorgden voor een ideologische verzoening tussen de technische wetenschap en het geloof. Wetenschap legde de goddelijke harmonie bloot die schuilging in de natuur. In het sociaal-katholieke denken verwierf de ingenieur een plaats als een maatschappelijk verbindingsfiguur. Ingenieurs dienden in de fabriek een christelijke geloofspraktijk uit te bouwen als tegengewicht voor het “materialisme” dat de geesten van het patronaat en de arbeidersklasse binnendrong.

De verwetenschappelijking van het ingenieursberoep en de oriëntatie op de technisch-industriële praktijk kregen een stevige stimulans door de nieuwe industrieën van de tweede industriële revolutie. Het theoretisch fundament van de ingenieursopleiding bleef behouden. Met de introductie van ingenieurslaboratoria ging er niettemin meer aandacht naar de praktijk, de empirie en dus ook de noden van de industrie. Steeds meer studenten opteerden voor studierichtingen en academische graden (zoals bv. chemisch ingenieur) die toegang gaven tot tewerkstelling in de industrie. Ingenieurs wisten door te stoten tot leidinggevende posities, waarvan de benoeming in 1913 van Jean Jadot tot gouverneur van de Société Générale het meest spraakmakende voorbeeld was. Een grotere groep was echter actief in het middenkader van de grote bedrijven. Ook de staat nam meer ingenieurs in dienst om haar sociale en economische overheidsorganisaties en -instellingen te voorzien van technische expertise.¹²

De Belgische economie was de depressie van 1873-1896 mede dankzij een indrukwekkende expansie van de overheidsuitgaven te boven gekomen. Er voltrok zich een verdere concentratie en centralisatie van het kapitaal onder de auspiciën van het financiële kapitaal dat industriële bedrijven samenbracht in naamloze vennootschappen. De kapitaalintensieve industrieën van de tweede industriële revolutie steunden in een grotere mate op de natiestaat om de kapitaalsaccumulatie (bv. door een politiek van militarisering) en de sociale vrede te ondersteunen. In Duitsland, maar eveneens in de VS, gaven de sectoren van de tweede industriële revolutie vorm aan een staats-

11 W. Linssen & K. De Jonge, Belgische ingenieurs in de negentiende eeuw. Opleiding, profiel en disciplineren (1815-1860), in: BTNG, jg. 43, 2013, nr. 1, p. 134.

12 P. Raymaekers, *Makers van een nieuwe wereld* [...], p. 490.

monopolietendens binnen de kapitalistische klasse. Zij had een voorkeur voor protectionisme (belangensfeerafbakening), de corporatistische reorganisatie van de klassenverhoudingen en een beteugeling van het financiële kapitaal. Ik spreek hier van een staatsmonopolietendens omdat een volledige monopolisering van de economie door de staat niet kan samengaan met kapitalistische bezits- en productieverhoudingen en in dit opzicht ook ondenkbaar is voor de kapitalistische klasse.¹³ De Canadese politieke econoom Robert Cox ontwaarde in deze periode een fusie van nationalisme met sociale bescherming in de “*welfare - nationalist state*”.¹⁴ Maatschappelijke interdependentie voedde natievormingsprocessen door de nationale verkokering van sociale verhoudingen en actoren.

Dit was zeker het geval in Duitsland, dat vanaf de late 19de eeuw tot het midden van de 20ste eeuw poogde om de industriële achterstand op het Westen goed te maken. De aansturing en mobilisatie van de samenleving onder auspiciën van een staatsklasse maakte dat klassenvorming hier een sterker nationaal karakter kende. De staatsklasse was een amalgaam van de monarchie en de landelijke aristocratie die het leger en staatsapparaat domineerden. Herf wijst erop dat het Duitse kapitalisme vorm kreeg zonder een succesvolle burgerlijke revolutie. De late, maar snelle industrialisering steunde in aanzienlijke mate op staatsinterventie.¹⁵ Na 1871 kon de kapitalistische klasse zich slechts ontwikkelen als een aspect van deze Junker-staatsklasse door de nationalistische staatsideologie te omarmen.¹⁶ Ook de middenklasse diende een dergelijke koers te varen. Na WO1 was de Gesamtverband Deutscher Angestelltengewerkschaften (Gedag) de grootste bediendenvakbond. Daarin had het anti-semitische en nationalistische Deutschnationaler Handlungsgehilfen-Verband (DHV) de bovenhand.¹⁷

Niettegenstaande het overwicht van het politiek conservatisme stonden zowel de staatsklasse als de middenklasse achter technologische modernisering en industrieel kapitalisme om de natie slagkrachtiger te maken en het leven comfortabeler.¹⁸ Juristen en hogere ambtenaren stonden echter hoger aangeschreven dan de ingenieurs. Door de sterke culturele traditie van Romantiek en het filosofisch idealisme konden ook de kunsten en de letteren bovendien op meer aanzien rekenen dan de technische wetenschappen. Volgens Geoffrey Herf zette de romantiek zich in geen enkel ander land zo sterk af tegen de Verlichting als in Duitsland. Het ging gepaard met een sterke afkeu-

13 K. van der Pijl, *Transnational Classes and International Relations*, London, 1998, p. 107.

14 R. Cox, *Production, Power, and World Order. Social Forces in the Making of History*, New York, 1987, p. 157.

15 J. Herf, *Reactionary Modernism [...]*, p. 6.

16 O. Boehme, *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Leuven, 1991 (heruitgave 2010), pp. 24-25.

17 V. Burris, The Discovery of the New Middle Class, in: *Theory and Society*, jg. 15, 1986, nr. 3, pp. 328-333.

18 M. Rohkrämer, Antimodernism, Reactionary Modernism and National Socialism. Technocratic Tendencies in Germany, in: *Contemporary European History*, jg. 8, 1999, nr. 1, pp. 32, 45-50.

ring van wetenschap en techniek. Deze aspecten van de Westerse *Zivilisation* druisden in tegen de Duitse *Kultur*. In deze context probeerden de ingenieurs hun beroep te legitimeren door de technologie in te bedden in de idealistische en niet-rationalistische traditie van de Duitse anti-Verlichting. De belangrijkste kanalen voor dat streven waren de Verein Deutscher Ingenieure en het Verband Deutscher Diplom-Ingenieure. Met het tijdschrift *Technik und Kultur* was vooral deze laatste toonaangevend. In het tijdschrift *Die Tat*, een vlaggenschip van radicaal-rechtse intellectuelen, kwam na de Eerste Wereldoorlog de verbinding met de conservatieve revolutie tot stand. De intellectuelen die bijdroegen tot deze tijdschriften sloegen een brug tussen de “*trade union consciousness of the engineers and the more all-inclusive surge of German nationalism*”.

Het Belgische financiële kapitaal bleef grotendeels verknocht aan vrijhandel, maar de staatsmonopolistische verschuivingen zorgden ook voor naschokken in Brussel. Gezien de opkomst van de socialistische arbeidersbeweging kreeg de staat een actievere rol in de sociale disciplineren van de arbeidersklasse. Een combinatie van sociale wetgeving en territoriale expansie moest de geestdrift van de Belgische arbeiders in patriottische richting kanaliseren. Vanuit het perspectief van kosmopolitisch ingestelde bankiers bleef de concurrentie tussen de grootmachten heel lang de schijn van een internationale belangenharmonie behouden.¹⁹ Ook ingenieurs van die periode, zoals Raymaekers aangeeft, combineerden nationalisme en internationalisme met elkaar. Ingenieurs beschouwden zichzelf als de steunpilaren van een “*universele orde*”. Tegelijkertijd groeide het Belgische nationalisme in hun rangen en schaarde zij zich achter de kolonisatiepolitiek van Leopold II. Deze houding is niet paradoxaal, maar weerspiegelt de invloed van de staatsmonopolietendens die het liberaal internationalisme van de Pax Britannica wel al onder druk zette maar voor WO I nog niet kon overvleugelen.

In de Vlaamse beweging kreeg het huwelijk van wetenschap, techniek en economie zowel in liberale als katholieke kringen een cultuurflamingantische vertaling. Als de organische intellectueel van een nieuwe middenklasse hanteerde De Raet een brede opvatting van cultuur, door Hendrik Elias omschreven als “*de strijd om al de aspecten van het leven van een volk*”. De Raet hechtte niettemin een grote betekenis aan de taal, waardoor Elias hem omschrijft als een denker die de traditie voortzet van de flaminganten van de romantiek. Het gaat hier volgens Elias echter niet om een Duitse variant van de romantiek. Het begrip “*volkskracht*” vatte De Raet “*positivistisch*” op. Het was geen emanatie van wat de Duitsers *Volksggeist* noemden.²⁰ Volkskracht was inderdaad een concept om de samenleving voor te stellen als een totaliteit die men volgens De Raet dankzij “*een nauwkeurige kennis der feiten*” kon besturen.²¹ Volgens De

---

¹⁹ K. van der Pijl, *Transnational Classes* [...], p. 56.

²⁰ H. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte. Deel 4: taalbeweging en cultuurflamingantisme. De groei van het Vlaamse bewustzijn*, Antwerpen, 1965, pp. 77-79.

²¹ D. Goedertier, Lodewijk de Raet. Primordiale Nationalist [...], pp. 117-121.

Raet was de universiteit *“de sterkste factor der nationaliteit”*.²² Gezien zijn achtergrond in de Brusselse, liberale, ingenieursschool kan zijn brede opvatting van cultuur niet gelezen worden als een verzoening van techniek met een anti-rationalistische stroming.

Aan de oriëntatie van de Leuvense ingenieurswetenschap op de bevordering van het katholieke geloof en de sociale vrede zou de katholieke cultuurflamingant Frans Van Cauwelaert een boodschap van Vlaamse wederopstanding toevoegen. De universiteit was niet *“alleen een hogere beroepsschool (...), maar evenmin in de eerste plaats een instelling voor onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek en levensvreemde bespiegeling”*. Zij stond vooral ten dienste van de taak die de leidende stand zich gesteld had, namelijk bouwen aan de *“volksbeschaving”* door de verfransing terug te dringen. Haar doel was de *“dienst der gedachte, maar in organische samenhang met het volksleven”*. Van Cauwelaert affirmeerde het bestaan van een *“volkspersoonlijkheid”* en een *“aantal kenmerkende hebbelijkheden die de verwantschap onzer afkomst, onze toebehoorigheid tot eenzelfde beschavingsgeheel”* aantoonde. Net als De Raet die het had over *“de leiders der beschaving”* concludeerde hij dat de *“hogere gevormde”* een grotere rol diende op te nemen in deze beschavingsvorming. De universiteitsgediplomeerde verwierf door zijn scholing een *“rustiger objectiviteit”*, op basis waarvan hij volgens Van Cauwelaert doorgaans de verantwoordelijkheid kreeg voor de leiding van de samenleving.²³

In België was het anti-Verlichtingsdenken en anti-positivisme door de prominent liberaal-burgerlijke cultuur en het pragmatisch-katholieke antwoord minder toonaangevend dan in Duitsland. De Raet en Van Cauwelaert hanteerden de begrippen volk, cultuur en beschaving als synoniemen. De Belgische ingenieursscholen hadden door hun integratie in de wetenschapsfaculteiten ook al vroeger dan in Duitsland een academische status. Volgens Raymaekers waren de Belgische ingenieurs tot voor de tweede industriële revolutie niettemin *“te min voor het traditionele universitaire milieu, te praktisch voor de pure wetenschappers, te abstract voor de bedrijfsleiders en te theoretisch voor de industriële werkvloer”*. De worsteling met de hoger ingeschatte cultuur van de vrije kunsten en vrije beroepen deed zich ook in België voor.²⁴ In de Vlaamse beweging als taalbeweging waren figuren met een eerder culturele achtergrond bovendien dé toonaangevende figuren. Het cultuurflamingantisme wist echter de focus op technische en economische wetenschap te verzoenen met de taalstrijd. Door cultuur open te trekken naar techniek en economie in de eigen taal konden ze de literati tegelijkertijd eren én overvleugelen. Volgens De Raet werd de Vlaamse beweging grotendeels geleid door mensen die niet genoeg doordrongen waren van de *“eisen van het moderne leven”*.²⁵

— 22 Geciteerd in H. Elias, *Geschiedenis der Vlaamse gedachte*, [...], p. 79.

23 L. De Raet, *Verslag over de vervlaamsching der Hoogeschool van Gent*, 1909, pp. 9-10; F. Van Cauwelaert, *Universiteit en volksleven*, Gent, 1910; L. Wils, *De Messias van Vlaanderen. Frans Van Cauwelaert 1880-1910*, Antwerpen, 1998, pp. 134-135.

24 P. Raymaekers, *Makers van een nieuwe wereld* [...], p. 539.

25 L. De Raet, *Programma voor de Vlaamsche beweging*, geciteerd in M. Lamberty & G. Eyskens,

Deze ideeën kenden een praktische uitwerking binnen het VEV dat in 1926 werd opgericht. Zo vond Fernand Van Goethem, professor aan de Leuvense rechtsfaculteit en de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen, het fout om cultuur en economie te beschouwen als twee fenomenen die tegenover elkaar stonden. Zij waren innig verstrengeld.²⁶ Economie vormde echter meer dan louter de voedingsbodem voor cultuur. In de *“economische bedrijvigheid van de mens in het zakenleven”* kon immers zelf *“een cultuurwaarde tot uitdrukking komen”*. Het leek Van Goethem ondenkbaar dat men *“aan den zakenman den naam van cultuurmens zou ontzeggen”*. De voorstelling van de economie als een cultuurwaarde maakte het mogelijk voor zakenlieden om zich zonder schuldgevoel toe te leggen op hun ondernemingen, goed wetende dat zij daarmee evengoed Vlaanderen dienden als degenen die zich toededen op kunst en literatuur. Van Goethem onderstreepte ook het belang van debat voor klassenvorming:

“Naarmate in hun verschillende groeperingen, onze handelaars & nijveraars, de belangen van hun bedrijf, in een algemeen kader, hoe langer hoe meer, leren onderzoeken en bespreken; naarmate uit dit alles als weerslag een groter redelijkheid en een breder inzicht in het economische leven zich zal voordoen, zal het bewustzijn van waren cultuurstand, zal het aantal van ware cultuurmensen onder onze zakenlui, toenemen.”

Handelaars en nijveraars dienden individuele belangen in een algemeen kader te plaatsen. Er was kortom nood aan een organisatie zoals het VEV, waarin bedrijfsleiders onderling hun klassenbelang konden definiëren.²⁷ Voor de VEV-stichters viel dit laatste samen met het minder grijpbare doel van de Vlaamse natievorming. Een voorbeeld van die denkwijze bood ook VEV-secretaris Michiel Van Caeneghem: *“In alle landen groeperen de zakenmensen zich om hun belangen te verdedigen. De Vlamingen hadden geen vereniging die de specifieke Vlaamse economische belangen behartigde.”*²⁸

De gelijkschakeling van de economische belangen van de zakenwereld met die van de Vlamingen in het algemeen maakte het noodzakelijk om de belangen van andere sociale klassen een plaats te geven. In de voorstelling van het Vlaamse volk figureerden drie sociale klassen die elk hun rol te spelen hadden: ondernemers, ingenieurs en arbeiders. In zijn speech voor het Economisch Congres van 22 oktober 1928 sprak VEV-voorzitter Lieven Gevaert zich positief uit over de hoger geworden levensstandaard van de arbeiders. De modernisering van de technische inrichting, de productie van hoogstaande kwaliteitsproducten en *“meer organisatie en bezuiniging bij de uitbating van onze ondernemingen”* waren nodig opdat de bedrijfsleiders zich hieraan konden aanpassen. Volgens Gevaert kon Vlaanderen het *“cultureel probleem”* niet oplossen wanneer de

---

Over Vlaamse Volkskracht. Uit de geschriften van Lodewijk de Raet, Brussel, 1939, p. 171.

26 F. Van Goethem, *Economie en Cultuur*, in: *VEV-Berichten*, december 1933.

27 Over kapitalistische klassenvorming en nationalisme, zie D. Goedertier, *De strijd om expansiekredieten. Het VEV en de Belgische keynesiaanse staat*, in: *BTNG*, jg. 43, 2013, nr. 2-3, pp. 114-151.

28 Vergadering Antwerpse Financiekring, 1 november 1926, in: *VEV-Berichten*, jg. 1, 1926, nr. 4.

Vl. Economisch Verbond

Vereeniging zonder winstbejag.

STANDREGELLEN

Bijvoegsel aan het Staatsblad van 6 November 1926
(Nr 693).

Vóór ons, Mters Joz. Janssens, houder der minuut,
en Alois Torfs, beiden notarissen te Antwerpen.

Zijn verschenen:

- 1) M. Lieven Gevaert, industrieel, wonende te Antwerpen, Belgijelei, Nr 117.
- 2) M. Louis Crauwels, algemeen bestuurder der Bank van het Arrondissement Antwerpen, te Antwerpen.
- 3) M. Karel de Baerdemacker, nijveraar, wonende te Brussel, Carthuiserstraat, Nr 50.
- 4) M. Octaaf Engels, bestuurder van maatschappijen, wonende te Antwerpen, Vrijheidsstraat, Nr 21.
- 5) M. Joz. Goossenaerts, afgevaardigde beheerder der naamlooze vennootschap «Medico - Pharmaceutische Centrale», wonende te Gent, Sint-Amandsberg, Molenstraat.
- 6) M. J. M. R. Grote, verzender, wonende te Antwerpen.
- 7) M. Gustaaf Sap, afgevaardigde beheerder der naamlooze vennootschap Algemeene Bankvereeniging, wonende te Antwerpen, Van Eycklei, 2.

— 7 —

8) M. Baldwin Steverlyncx, fabrikant, wonende te Kortrijk.

9) M. Juul Van Caenegem, algemeen bestuurder der naamlooze vennootschap Nieuwe Kempen, wonende te Hasselt.

10) M. Michiel Van Caenegem, sekretaris van het Economisch Congres, wonende te Gent.

11) M. Gustaaf van de Voorde, afgevaardigde beheerder der naamlooze vennootschap Noordstar, wonende te Dendermonde.

12) M. Ferd. Van de Wattyne, beheerder van vennootschappen, wonende te Bassevelde.

13) M. Jozef Vermeulen, groothandelaar, wonende te Antwerpen, Van Eycklei.

14) M. Pieter Delbaere, beheerder van maatschappijen, wonende te Ghistel.

15) M. Dr Michel Peelmans, beheerder van maatschappijen, wonende te Neerpelt.

16) M. Jozef Beuckeleers, scheepsbouwer, wonende te Merxem.

BENAMING, ZETEL, DUUR, VOORWERP.

Art. 1. — Tusschen de verschijnenden en al degenen die er later deel zullen van uitmaken wordt er eene vereeniging zonder winstgevend doel gesticht, die de benaming aanneemt van : «Vlaamsch Economisch Verbonds».

Art. 2. — De vereeniging heeft haar zetel te Antwerpen.

^ De standregelen van het Vlaams Economisch Verbond gepubliceerd in een brochure uit 1929. [ADV.N, VBRA 5]

arbeidersmassa gebukt ging onder financiële bekommernissen. Een hogere koopkracht van de arbeider zou *“de ganse gemeenschap ten goede komen en de algemene welstand verhogen”*.²⁹

Gevaert riep op tot de verbetering van het hoger technisch onderwijs naar Nederlands en Duits model. Aldus zouden de bedrijfsleiders over een *“keurkorps van ingenieurs beschikken die in staat zijn van onze ondernemingen te leiden volgens de hoogste eisen der moderne techniek”*. Op hetzelfde congres bracht ingenieur A. Mira verslag uit over het Kempencomité dat de kwestie van de Limburgse koolmijnen bestudeerde. Volgens Mira moest de meerderheid van de tewerkgestelden van Vlaamse origine zijn en blijven. Niet *“Polakken, Tchecken en Italianen”* maar Vlaamse arbeiders dienden naar Limburg te trekken. De ingenieurs waren van groot nut om het *“stambewustzijn bij deze Vlaamse arbeiders te bewaren”*. Zij konden in de koolmijnen *“schone plaatsen bekleden”*. Een *“financiële deelname”* zou ook medezeggenschap in het beheer mogelijk maken. Investeringsen waren *“op Vlaams maar ook op economisch gebied”* zeer wenselijk.³⁰

DE SOCIALE PLICHT VAN DE VLAAMSE INGENIEURSVERENIGING

Eén van de leden van het Kempencomité was Odilon Mariman, een mijningenieur die zijn studies begonnen was in Leuven. Tussen 1916 en 1918 zette hij echter de stap naar de door de Duitse bezetter vernederlandste Rijksuniversiteit Gent. Mariman vluchtte na de oorlog naar Delft waar hij zijn diploma behaalde en vervolgens tot 1925 in de Nederlands-Limburgse mijnen werkte. Na een passage bij de Boerenbond werkte hij vanaf 1927 bij Gevaert Foto Producten.³¹ Mariman kwam via Jozef Goossenaerts – filoloog en bezieler van de Vlaamse Wetenschappelijke Congressen – in contact met Robrecht Van Bocxtaele die stage liep en later werkte bij Bell Telephone. Met de steun van Lieven Gevaert en Leo Van Dyck, bedrijfsdirecteur (en later directeur-generaal) van Bell Telephone stichtte het duo op 23 december 1928 de VIV, met Mariman als voorzitter en Van Bocxtaele als secretaris. Twee andere Bell Telephone-ingenieurs, L.J. Stuckens en K.M. Sano, traden ook toe tot het bestuur. Van Bocxtaele was blij met de *“Vlaamse band”* die eindelijk gesmeed werd tussen de Vlaamse ingenieurs.³² Ingenieursverenigingen fungeerden als een schakel tussen de academische en industriële wereld. Volgens Mariman moest de VIV in het eerste Vlaamse Technische Congres (25-28 april 1930) en in alle andere die erop zouden volgen het leeuwenandeel

— 29 L. Gevaert, openingsspeech Economisch Congres van 22 en 23 oktober 1928, in: VEV-Berichten, jg. 2, 1927, nr. 3.

30 A. Mira, De Limburgse Koolmijnen, lezing gehouden op het Economisch Congres van 22 oktober 1928, in: VEV-Berichten, jg. 2, 1927, nr. 4.

31 R.F. Van Bocxtaele & L. Vandeweyer, Mariman, Odilon F., in: NEVB [...], pp. 2002-2003; N. Lagast, Vijfhonderd jaar geschiedenis [...], pp. 239-241.

32 R.F. Van Bocxtaele, Een kort overzicht, in: VEV-Berichten, jg. 3, 1929, nr. 7.

hebben.³³ De bevordering van de ingenieurswetenschap was voor de VIV een belangrijke cultuurplicht. Ze bracht de *“verstandelijke werktuigen”* voort die – zoals De Raet ook al wist – het Vlaamse volk in staat stelden met andere volkeren te wedijveren.³⁴

Op de jaarvergadering van het VEV in 1929 noemde VEV-secretaris Hubert Melis de oprichting van de VIV een *“verredragende gebeurtenis”*. De VIV zou *“de Vlaamse werkgever tot innigere samenwerking voeren met zijn technische raadsman”*.³⁵ De ingenieurs zouden de *“kloof overbruggen die zolang de hogere technische bedrijfsleider scheidde van de arbeider die lusteloos stond tegenover onderrichtingen en bevelen die hij niet of onvolkomen verstond en even onvolkomen uitvoerde”*. De analogie met de sociale ingenieur van De Raet is treffend.³⁶ De *“pioniers van de wetenschap”* zouden de arbeiders opvoeden tot geschoolde krachten waardoor ook zij konden delen in de *“strijd waarin ondernemingsgeest, vernuft, arbeidskracht en financierie samengaan tot het uitbouwen van Vlaanderens economische toekomst”*. Ingenieurs vervulden een brugfunctie tussen kapitaal en arbeid.³⁷ Ook VEV-onderdirecteur Piet Bessem hamerde op het belang van taaleenheid tussen ingenieurs en arbeiders.³⁸

Op 13 januari 1929 besloot de VIV om tot het VEV toe te treden. Zij kreeg een katern in *VEV-Berichten*. Mariman wenste dat alle Vlaamse ingenieurs op termijn VIV-lid zouden zijn, wat noopte tot *“de vervlaamsing van alle hoger technisch onderwijs, van alle technisch openbaar bestuur en van alle nijverheden”*. In een motie voor de vernederlandsing van de Technische Scholen aan de Gentse Rijksuniversiteit verklaarden de leden zich bewust te zijn *“van hun sociale plicht tegenover hun volk en in het bijzonder tegenover de arbeider”*. Door *“vreemd onderwijs”* waren zij van de arbeiders *“verwijderd geworden”*. Door de vernederlandsing zouden de ingenieurs hun sociale plicht beter vervullen. Dit was nodig gezien de *“techniek het diepst ingrijpt in het leven van een volk”*.³⁹ De VIV bevestigde de beslissing om de Technische Scholen pas in 1935 te vernederlandsen, terwijl de vernederlandsing van de Gentse universiteit al in 1930 was ingezet. In die context werden de banden aangesterkt met de Vlaamse Technische Kringen van de Gentse en Leuvense ingenieursstudenten.⁴⁰

33 O. Mariman, *ibid.*

34 Aan de lezers, in: *Technische Mededelingen van het VIV*, jg. 1, 1932, nr. 1.

35 H. Melis, Jaarverslag 1928, in: *VEV-Berichten*, jg. 3, 1929, nr. 9.

36 Zoals ook Olivier Boehme terecht heeft opgemerkt.

37 Hubert Melis bracht dezelfde boodschap nog eens in een radioboodschap voor het NIR, Het VEV en zijn doelstelling, in: *VEV-Berichten*, jg. 5, 1931, nr. 5.

38 P. Bessem, Wat doen wij voor Limburg, in: *VEV-Berichten*, jg. 5, 1931, nr. 4.

39 Verslag Jaarlijkse Algemene vergadering van de VIV, 19 januari 1930, in: *VEV-Berichten*, 1930.

40 O. Mariman, De VIV nu en in de toekomst, in: *VEV-Berichten*, jg. 3, 1931, nr. 12.

^ Lieven Gevaert poserend in een stoel, 1930. [ADVN, VFB 2362]

In zijn eerste jaar had de VIV beslist om het bestuur uit te breiden naar zeven leden zodat naast de “drie aanwezige ingenieurs” van Gent ook drie Leuvenaars konden toetreden. De VIV poogde in haar bestuur een evenwicht tussen de beide Vlaamse ingenieursscholen te handhaven. De voorzitters waren overwegend katholieken. De stichter-voorzitter Mariman, (weliswaar afgestudeerd in Delft) werkte in de firma van de zeer katholieke VEV-voorzitter Lieven Gevaert. Voorzitters Stevens (1931-1932), Gaeremynck (1933-1934) en Vergeynst (1937-1938) waren producten van de Leuvense ingenieursschool. Voorzitters J.E. Bijls (1935-1936) en A. Bijls (1939-1940) hadden, net als algemeen secretaris Van Bocxstaele, een Gentse universitaire achtergrond. Een focus op wetenschap ging in de VIV niettemin hand in hand met een nadruk op levensbeschouwelijke en politieke neutraliteit. Verdeeldheid zou alleen maar de technisch-economische en culturele hergeboorte van Vlaanderen in de weg gestaan hebben.

In 1926, twee jaar eerder dan de VIV, was de Fédération des associations belges d'ingénieurs (FABI) opgericht dat zich opstelde als belangenverdediger van de Belgische ingenieurs. Volgens Mariman en Van Bocxstaele zagen de “Fransgezinde of Franstalige ingenieursverenigingen” de VIV “hetzij met vijandige, hetzij met ledige ogen aan”. Vriendschap sluiten kon alleen indien zij “ons bestaansrecht en Vlaanderens cultuurautonomie loyaal” erkenden. Wel knoopte de VIV banden aan met het Nederlandse Koninklijke Instituut voor Ingenieurs en het Duitse VDI. De VIV omschreef de VDI als een “zuiver wetenschappelijke organisatie”.⁴¹ In het tijdschrift *Wirtschaft und Technik* riep het VDI zijn leden op om de techniek ten dienste te stellen van de natie. Ingenieurs en werkgevers hadden gedeelde belangen en staatsinterventie was nodig om de welvaart te verhogen.⁴² Ook Duitse ideeën over de verzoening van techniek en cultuur sijnelden door. Zo werd de VIV op aanbeveling van het VDI uitgenodigd voor de Weltkraftkonferenz te Berlijn van 16 tot 22 juni 1930.⁴³ In een voorbeschuiving werd gewezen op de ambitie van de conferentie om “de technische en intellectuele cultuur tot een harmonische eenheid te versmelten”.⁴⁴

In de loop van 1931 besloot de VIV een eigen tijdschrift uit te geven.⁴⁵ Het was, zoals Raymaekers stelt, een “onmisbaar medium voor iedere zichzelf respecterende ingenieursvereniging”. In deze *Technische Mededelingen* publiceerden zowel academici als ingenieurs van de praktijk. Net door die combinatie kon een ingenieursvereniging een eigen ingenieurstaal creëren en de “grondbeginselen voor een ontluikende ingenieurs-

---

41 De VIV nu en in de toekomst. Mededelingen VIV, in: VEV-Berichten, jg. 3, 1930, nr. 2.

42 J. Herf, *Reactionary Modernism [...]*, p. 156.

43 Rubriek van de VIV, in: VEV-Berichten, jg. 2, 1929, nr. 9.

44 Zweite WeltkraftKonferenz Berlin 1930, in: VEV-Berichten, jg. 2, 1929, nr. 8. Het idee om een brug te slaan tussen de twee culturen – de “literair-humanistische” en de “technisch-wetenschappelijke” – stond volgens Herf ook centraal bij veel denkers van de conservatieve revolutie, zie J. Herf, *Reactionary Modernism [...]*, p. 221.

45 Aan de lezers, in: *Technische Mededelingen der VIV*, jg. 1, 1932, nr. 1.

wetenschap leggen".⁴⁶ In het geval van de VIV, een Vlaamse ingenieurswetenschap. De beslissing om een eigen tijdschrift uit te geven, mocht geen aanleiding geven "tot de verkeerde gedachte dat er nu geen verband meer moet bestaan tussen het VEV en de VIV". Voorzitter P. Stevens benadrukte dat "nijveraars en financiers enerzijds en ingenieurs anderzijds gemeenschappelijke belangen" hadden en daarbij op mekaar aangewezen waren. Gevaert was benoemd tot VIV-erevoorzitter. Een ledenlijst uit 1933 geeft inzicht in de sterke banden tussen de VIV en, via Gevaert, het VEV.⁴⁷ De ledenanalyse met aandacht voor de sectorale tewerkstelling toont aan dat de VIV-leden betrokken waren bij de materiële vormgeving van een industrieel complex in het Noorden van België dat vanuit een Vlaamsgezind perspectief als een Vlaamse technisch-economische ruimte kon geconcipeerd worden.

De VIV telde 315 leden die samen 366 diploma's behaald hadden. De belangrijkste groepen naar diploma waren de 110 civiel ingenieurs, 61 mijningenieurs, 52 elektro-technisch ingenieurs, 45 werktuigkundig ingenieurs, 19 scheikundig ingenieurs, 10 bouwkundig ingenieurs en 9 landbouwscheikundig ingenieurs. Van de 315 gewone leden werkten er 130 voor de privésector en 116 voor de publieke sector (61 leden vermeldden geen beroep). Van de 130 leden in de privésector werkten er 33 in de bouwsector. Liefst 30 leden waren bij Gevaert Photo Producten in dienst.⁴⁸ Nog 7 andere leden werkten in de chemische sector waaronder 2 voor de Union Chimique Belge en 1 voor de Sunlight Zeepziederij van het Brits-Nederlandse Unilever. Bell Telephone telde 6 leden. In de voedingsindustrie is vooral de Boerenbond van belang met 5 leden. Er waren 6 leden actief in de textielsector onder wie Tony Herbert, de bedrijfsleider van de NV Kortrijkse Katoenspinnerij. In de metallurgie zijn de Société Générale Métallurgique Hoboken (drie leden) en de zinkfabriek van de Vieille Montagne (twee leden) in Balen noemenswaardig. De American Petrol Company (verbonden aan Standard Oil) en de gloeilampfabriek van Philips in Eindhoven telden allebei één lid.

De meeste VIV-leden werkten in de provincie Antwerpen. Tijdens de tweede industriële revolutie kwamen op de as Antwerpen-Brussel-Charleroi een chemiesector, een non-ferro-metallurgie en een elektriciteitsindustrie tot stand.⁴⁹ Deze ontwikkeling ging gepaard met grote infrastructuurwerken, wat zich toonde in de ledencijfers. Twintig leden werkten voor de Dienst Bruggen en Wegen, acht voor de NMBS en 12 in de Antwerpse haven (de diensten Havenwerken en Havenwerktuigen). De vorming van een Vlaams ingenieurskorps bij Bruggen en Wegen en de Spoorwegen is een

— 46 P. Raymaekers, *Makers van een nieuwe wereld* [...], p. 283.

47 Ledenlijst VIV, in: VEV-Berichten, jg. 2, 1933, nr. 6.

48 Over de samenwerking van Gevaert met de RUG en de KUL voor de aanwerving ervan, zie K. Bertrams, *Universités & Entreprises* [...], p. 181.

49 C. Vandermotten, *Two Hundred Years of Change in the Industrial Geography of Belgium*, in: H. Van Der Wee & J. Blomme (red.), *The Economic Development of Belgium since 1870*, Cheltenham, 1997, pp. 157-160.

interessante parallel met de carrières van ingenieurs in de jonge Belgische staat.⁵⁰ 18 leden werkten voor stadsbesturen en intercommunales, waarvan elf in Antwerpen. Tien leden werkten voor de provinciale technische diensten waarvan vier voor de Antwerpse.

Het lid Arthur Cornelis was hoofdingenieur bij het Ministerie van Landbouw en voorzitter van het Verbond van het Vlaams Personeel der Openbare Besturen.⁵¹ Op de 1ste lustrumviering merkte VIV-voorzitter O. Gaeremynck (ingenieur NMBS) tevreden op dat de VIV “*veel ambtenaren telt onder de leden*”. Ambtenaren dienden neutraal te blijven wat positief afstraalde op een organisatie “*buiten de politiek*”.⁵² Opmerkelijke leden waren Jules Van Caenegem (VEV, Kamerlid), Stan Leurs (docent en later hoogleraar kunst- en architectuurgeschiedenis aan de Gentse universiteit, voorzitter van de Vlaamse Toeristenbond) en Victor Parein (voorzitter Boerenbond).

Drieëndertig VIV-leden werkten in de academische wereld als gewoon hoogleraar, hoogleraar, docent, assistent, repetitor of laboratoriummedewerker. Zesentwintig daarvan waren verbonden aan de Gentse universiteit tegenover slechts zes aan de Leuvense.⁵³ Ook in de diploma's van de VIV-leden was er een (lichter) overzicht van Gent met 190 diploma's tegenover 152 Leuvense. Leuvense professoren zoals de werktuigkundige Oscar Peters deden in het VIV-tijdschrift echter niet onder voor hun Gentse collega's.⁵⁴ Peters had zich ontpopt tot een autoriteit in de werktuigkunde en werkte in zijn laboratorium samen met bedrijven zoals de NV Philips-België. De bijdragen waren niet zelden lezingen die eerst op de Vlaamse Technische Congressen aan bod waren gekomen. Verschillende “*praktijkingenieurs*” van Gevaert, Bell Telephone en Philips schreven over de ontwikkelingen in de chemische en elektrotechnische spitssectoren van de tweede industriële revolutie.⁵⁵ De ingenieurs in overheidsdienst (en de bouwsector) schreven vooral over het transportnetwerk, grote infrastructuur-

50 Zie W. Linssen & K. De Jonge, *Belgische ingenieurs in de negentiende eeuw* [...], p. 134.

51 Zie L. Vandeweyer, Vlaamse ambtenaren en volksvertegenwoordigers: één strijd! De studiecommissie voor de Vervlaamsing der Openbare Besturen in Vlaanderen, 1911-1914, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 60, 2001, nr. 2, pp. 67-98.

52 O. Gaeremynck, Toespraak op de 1e lustrumvergadering, in: *Tijdschrift VIV*, nr. 1, 1934.

53 Eén lid werkte voor een niet-gespecificeerde Hogere Technische School.

54 O. Peters (hoogleraar KUL), Berekening van de economische snijtijd van een werktuig tussen twee naslijpingen, in: *Technische Mededelingen VIV*, jg. 2, 1933, nr. 1.

55 J.E. De Langhe (Ingenieur Gevaert P.P.), Zelftintende ontwikkeling in de photographische praktijk, lezing 2e VTK te Gent (april 1932), afdeling Photographie, in: *Technische Mededelingen*, jg. 1, 1932, nr. 3; E. Wollner (ingenieur Bell Telephone), Problemen der geluidswaergeving, lezing 2e VTK te Gent (april 1932), afdeling Werktuigkunde en elektrotechniek, in: *Technische Mededelingen VIV*, jg. 1, 1932, nr. 2; E. Matthews (ingenieur Philips Gloeilampenfabriek Eindhoven), Technische en economische mogelijkheden der nieuwe Natriumverlichting, in: *Technische Mededelingen VIV*, jg. 2, 1933, nr. 5.

werken (zoals de Antwerpse havenwerken⁵⁶ en de aanleg van het Albertkanaal⁵⁷), de spoorwegen (en hun elektrificatie⁵⁸) en de nutsvoorzieningen.⁵⁹

DE FUSIE VAN SPIRITUALISME EN RATIONALISME

De crisis van de jaren 1930 leidde tot grote werkloosheid onder ingenieurs. Daarover, en meer bepaald over de jeugdwerkloosheid, hield Gaston Eyskens op 12 maart 1935 een lezing voor de Vlaamse Technische Kring-Leuven.⁶⁰ Deze Leuvense hoogleraar economie pleitte voor de inbedding van het kapitalisme in een solidaristische maatschappijstructuur om *“het economische te dwingen tot een harmonische sociale dienstbaarheid”*. Volgens Eyskens brak een tijd aan waarin werd *“afgebroken met de liberale opvattingen in het sociale en het economische”*.⁶¹ De staat hoorde een *“actieve welvaartspolitiek”* te voeren.⁶² Met de stelling dat het kapitalisme *“sommige instellingen aan de rand van de afgrond [had] gevoerd”*, toonde hij zich bezorgd over de noodlijdende Vlaamse banken en bedrijven.⁶³ Eyskens loofde de inzet van het VEV⁶⁴ en meende dat hoogopgeleide Vlamingen commandoposten dienden te verwerven in de sociaaleconomische overheidsorganen. VEV-voorzitter Steverlynck schreef in die geest een brief aan koning Leopold III, waarin hij de paritaire samenstelling van die overheidsorganen eiste. Het *“Vlaams intellectueel proletariaat”* diende werk te krijgen.

Steverlynck wou daarmee verhinderen dat deze jongeren de *“extreemste en radicaalste oplossing”* gingen propageren.⁶⁵ Samen met Eyskens was hij bezorgd over de tewerkstellingsmogelijkheden en politieke oriëntaties van de *“intellectuelen”* in het algemeen. Er bestonden ook analyses die toegespitst waren op de bekommernissen

— 56 J. Haché (hoofdingenieur-bestuuder Bruggen en Wegen), Het Belgische wegnenet in verband met de uitbating van de Antwerpse haven, lezing 2e VTK te Gent (april 1932) – afdeling burgerlijke bouwkunde, in: *Technische Mededelingen VIV*, jg. 1, 1932, nr. 3.

57 N. Workum (ingenieur NV Laboremus), De werken aan het Albertkanaal tussen Wijnegem en Herentals, lezing voor VIV-Antwerpen (25 maart 1932), in: *Technische Mededelingen VIV*, jg. 3, 1934, nr. 3.

58 O. Steels (Hoogleraar RUG en Inspecteur-Generaal van de PTT), Enige algemene beschouwingen over elektrische tractie, lezing 2e VTK te Gent (april 1932) – afdeling Werktuigkunde en elektrotechniek, in: *Technische Mededelingen*, jg. 2, 1933, nr. 2.

59 J. Boon (ingenieur uit Utrecht), De economische zijde van de elektriciteitsvoorziening in Nederland en België, lezing 3e VTK, Leuven (1934) – afdeling Technische Economie, in: *Verhandelingen tijdens het 3e VTK* (uitgegeven door de VIV), 1934.

60 De lezing van Gaston Eyskens was getiteld “De werkloosheid bij de jeugd”, zie Het Vlaamse hogeschoolleven. Verslag van de werking van de VTK Leuven, in: *VEV-Berichten*, nr. 6, 1935.

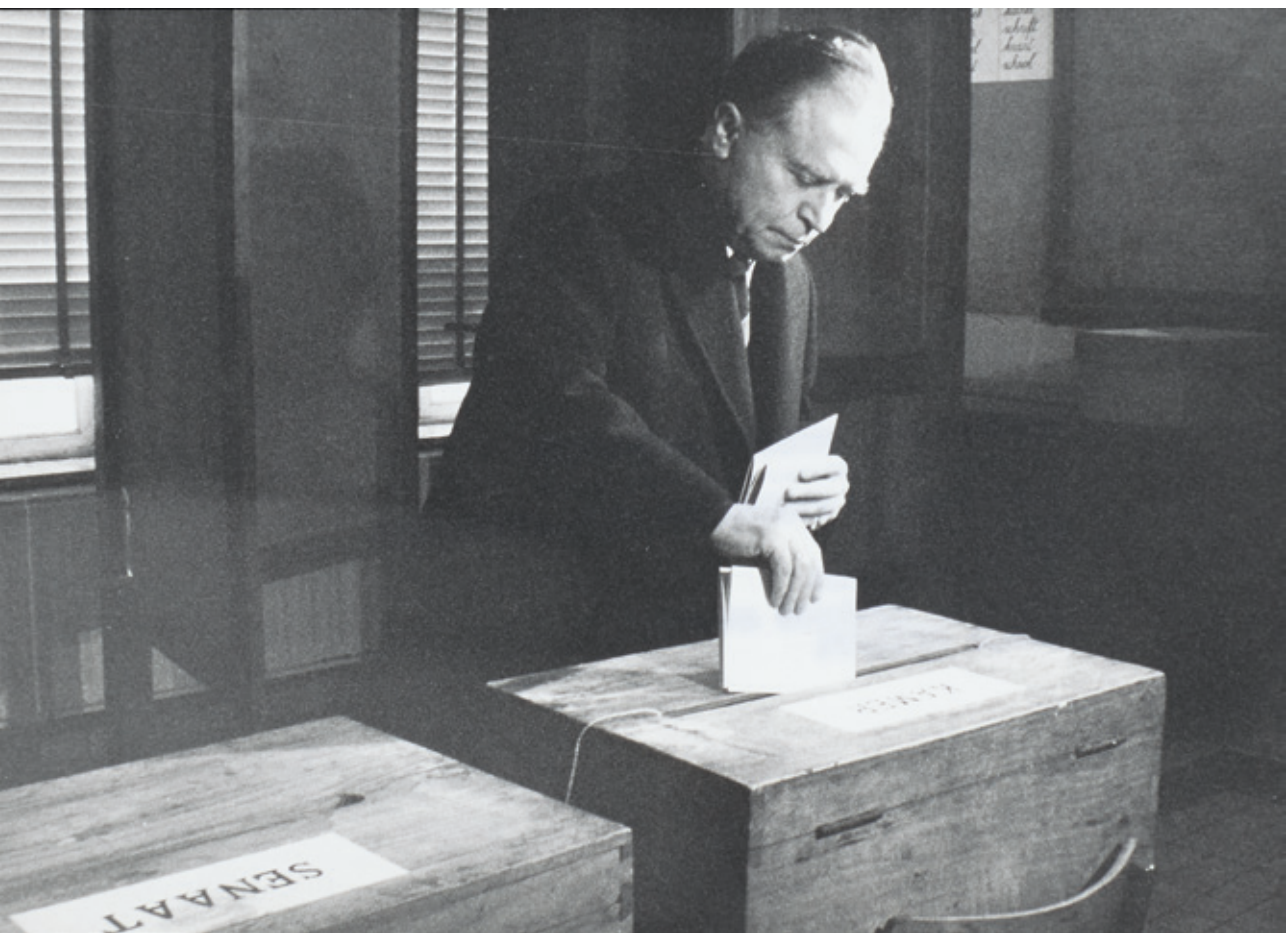
61 G. Eyskens, Het Economisch Probleem en de Vlaamse Volksgemeenschap, in: *Nieuw Vlaanderen*, jg. 2, 1936, nr. 32.

62 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 646-664.

63 O. Boehme, *De revolutie van rechts [...]*, p. 235. Boehme citeert hier Gaston Eyskens op een verkeerde manier. Niet “intellectuelen”, maar “instellingen”, hoewel de pointe op hetzelfde neerkomt.

64 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 721-725.

65 Open brief aan zijne Majesteit Leopold III, in: *VEV-Berichten*, jg. 9, 1935, nr. 11.

^ Premier Gaston Eyskens in het stemlokaal bij de wetgevende verkiezingen, 7 november 1971. [ADV N, VFA 10864/6]

van de Vlaamse ingenieurs. In 1937 meende de Gentse rector Louis Fredericq dat de studentencijfers vanuit Vlaams oogpunt in de Gentse en de (nog tweetalige) Leuvense universiteiten gunstig waren.⁶⁶ De daling van de studentencijfers aan de Gentse Technische School had volgens hem ook niet met de vernederlandsing te maken, zoals de Franstaligen beweerden.⁶⁷ De Leuvense professor Richard Van Cauteren vond dit beeld te rooskleurig. Volgens hem hadden de Vlaamse universiteiten 2 848 ingenieurs moeten afleveren, hetzij 40 % van de 6 205 in België woonachtige ingenieurs met een Belgisch diploma. In werkelijkheid waren er in 1935-1936 slechts 120 inschrijvingen in Gent of Leuven op een totaal van 1 413 ingenieursstudenten of ongeveer één vijfde van de studenten die er normaal gezien hadden moeten geweest zijn *“ongeveer het vijfde van de studenten die er normaal zouden moeten zijn”* (564, of 40 %).⁶⁸ Niet de vernederlandsing, of een Vlaams gebrek aan interesse in de opleiding, maar *“de honderdjarige systematische denationalisatiepoging”* lag hiervan volgens hem aan de basis.

Los van de sociale taalgrens was deze denationalisatie zichtbaar in de administratie, het leger, en de grote vennootschappen (*“die als een staat in den staat zijn”*). De verfransing was uitgegroeid: *“tot een volksvreemde overheersing, tot een roofoverval op Vlaamse grond, tot een smadelijke voogdij. Hier werd werkelijk de beste bete broods uit de mond der Vlamingen genomen”*.

Vlaanderen diende de commandoposten van zijn eigen volksbestaan uit vreemde handen te nemen. Van Cauteren stak de VIV een hart onder de riem (zelf was hij de afgevaardigde van de Brabantse afdeling in het nationale hoofdbestuur). De VIV toonde aan dat de autonomie van de *“Vlaamse organismen”* meer betekende dan de machtigste *“centralistische of Brusselse organisatie”* omdat *“een arme, bloedeigen moeder steeds beter is dan een rijke stiefmoeder”*. De VIV sloot zich aan bij de analyse dat het Vlaamse aandeel in de Belgische ingenieursbevolking ontoereikend was om de economische noden in Vlaanderen te lenigen.

Van Cauteren was zoals Eyskens betrokken bij het tijdschrift *Nieuw Vlaanderen* en voorstander van de Vlaamse Concentratie tussen de Katholieke Vlaamse Volkspartij (KVV) en het Vlaams Nationaal Verbond (VNV).⁶⁹ De uiteindelijke ondergang van de Frontpartij als gevolg van de tegenstellingen tussen een linker- en rechtervleugel was geenszins het einde geweest van de Vlaams-nationalistische partijvorming. Vanaf 1933 liet het VNV van zich horen met een autoritair en corporatistisch geluid. In de ideologische fantasie van de VNV-leiders en de intellectuelen van de *“revolutie van rechts”*

——— 66 L. Fredericq, *De ontvolking der technische scholen van de RUG. In hoeverre is de vervlaamsing er verantwoordelijk voor*, Gent, 1937, pp. 10-11.

67 E. Langendries, *Van Technische Scholen naar Faculteit Toegepaste Wetenschappen (1890-1985)*, in: *150 jaar ingenieursopleiding aan de Rijksuniversiteit Gent (1835-1985)*, Gent, 1986, p. 116.

68 R. Van Cauteren, Vlaanderen en het Hoger Technisch Onderwijs, in: *VIV*, nr. 5, 1938.

69 Zie M. De Groeve & G. Van Overloop, *Cauteren, Richard van*, op https://nevb.be/wiki/Van_Cauteren,_Richard.

speelde de “*Franskiljonse klasse*” een prominente rol. Walen en “*Franskiljons*” werden nadrukkelijk met joden, fabriekseigenaars, grootgrondbezitters en bankmagnaten geassocieerd. Volgens het tijdschrift *Jong Dietschland* waren dit allemaal “*verbasterden*”, “*ontaarden*”, “*ras-, bloed- en volksverraderlijk*”.⁷⁰ Reeds voor de Eerste Wereldoorlog had de Vlaams-nationalistische priester Cyriel Verschaeve de bourgeoisie met haar zucht naar geld en prestige omschreven als een klasse die te “*voos*” was om over te schrijven. Hij waarschuwde ook voor de klauwen van de Franstalige burgermeisjes (Hugo Verriest had het ook al over de “*juffrouwen*”).⁷¹

De burgerlijke oriëntatie op kapitaalsaccumulatie viel niet in goede aarde. Politici zoals Frans Van Cauwelaert kregen het verwijt “*arrivisten*” te zijn omwille van hun streven naar rijkdom. Boehme spreekt in dit verband van sterk economisch nationalisme waarbij de zuiverheid van de natie – de “*volksziel*” – sterker doorwoog dan de nationale welvaart.⁷² Het VNV verwierp het kapitalisme en de liberale democratie, aldus Boehme, omdat zij een bedreiging vormden voor de controle van het Vlaamse volk over de economie. De Franse socioloog Luc Boltanski interpreteerde het fascisme echter als een unie van spiritualisme en rationalisme, belichaamd door een alliantie tussen opkomende en neergaande fracties van iedere klasse. De opkomende fractie van de middenklasse bestond uit de hoogopgeleide, gesalarieerde kaders (o.a. de ingenieurs), terwijl de kleine zelfstandigen behoorden tot de neergaande fractie.⁷³ Het sterk economisch nationalisme van Boehme valt precies te herinterpreteren als een streven naar een dergelijke unie tussen spiritualisme en rationalisme. Er moest een manier worden gevonden om de ideologische fantasie van het zuivere, tijdloze Vlaamse volk te combineren met concrete strategieën om dat volk te wapenen met het beste wat de moderniteit te bieden had.

Deze “*conservatieve paradox*” komt nadrukkelijk aan bod in Boehmes *Revolutie van rechts*, maar lijkt ondergesneeuwd in zijn *Greep naar de markt*. Het compromis tussen spiritualisme en rationalisme lag voor Vlaanderen besloten in de notie van de volkseconomie. Volgens het tijdschrift *Vlaanderen* werkte de volksaard in op de productiemiddelen. De economie werd – net zoals Fernand Van Goethem deed – naar het niveau van de Vlaamse identiteit getild. De productiekrachten konden aldus ontwikkeld worden (rationalisme) zonder afbreuk te doen aan het volkskarakter (spiritualisme).⁷⁴ Hendrik Elias, ideoloog van het VNV, aanzag de economie eveneens als een onderdeel van het Vlaamse volk. Het VNV liet op deze manier ruimte voor de zoektocht naar economische strategieën. De nadruk op een corporatistische ordening van de samenleving in haar politieke en economische dimensies was de manier waarop economische

— 70 O. Boehme, *Greep naar de markt* [...], p. 509.

71 H. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte deel 4* [...], 1965, p. 92.

72 O. Boehme, *Greep naar de markt* [...], pp. 220-224 en 228-232.

73 L. Boltanski, *The Making of a Class. Cadres in French Society* (Translated by Arthur Goldhammer), Cambridge, 1987, pp. 69, 109; K. van der Pijl, *Transnational Classes* [...], pp. 149-150.

74 O. Boehme, *Greep naar de markt* [...], p. 506.

ontwikkeling en volkskarakter met elkaar werden verzoend. Het VNV wenste het sociaaleconomische leven te reorganiseren door per economische sector een corporatie op te richten. De leiders van het VNV wensten wel voldoende macht voor de staatsleiding om de corporatief georganiseerde economie bij te sturen in het voordeel van het algemene welzijn.⁷⁵ Elias wou meer bepaald de staat betrekken bij de ontginning van Kempense steenkool.

Niet het kapitalisme als dusdanig maar vooral de concentratie van het financiewezen, schadelijke beursspeculatie en grootschalige warenhuizen konden op weinig begrip rekenen.⁷⁶ Het VNV wou het financiewezen nationaliseren en de beurs strenger gaan reglementeren, maar wilde het privébezit van de verbruiks- en productiemiddelen handhaven. De partij kon grootverdieners, middenstanders en kleine boeren niet over dezelfde kam scheren. De gecombineerde klemtoon op zowel het kleinschalige privébezit als een meer uitgesproken coördinatie van het economische leven met een focus op productieve eerder dan financiële activiteiten kwam tegemoet aan de verzuchtingen van zowel de oude als nieuwe lagen van de middenklasse. Boehme erkent het middenklasse-karakter van de Vlaamse beweging en de *“revolutie van rechts”*. Deze laatste werd, aldus Boehme, *“gedragen door de sociaaleconomisch bedreigden en zij die buiten de in Weimar (en ook elders) geldende machtsgroepen stonden en behoefte hadden aan een nieuw elitisme”*. Van alle stromingen binnen de revolutie van rechts waren de jongconservatieven volgens Boehme het sterkst gericht op de formatie van een leidende elite.⁷⁷

Boehme stelt dat de Duitse historisch-materialistische historicus Joachim Petzold deze jongconservatieven al te makkelijk wegzet als de wegbereiders van de NSDAP en de dienaars van de Duitse bedrijfsgroepen. Zij stonden een *“nationaalsocialisme”* voor – met een staat die de economie schijnbaar strak leidde – dat *“alle bezitsverhoudingen onaangeroerd liet en tegelijkertijd het grootkapitaal aan banden scheen te leggen”*. Vooral de middenklasse kon zich hierin vinden wegens de bescherming die het bood tegen de dreiging van *“onderaf”* en *“bovenaf”*. Boehme erkent dat NSDAP niet raakte aan de eigendomsverhoudingen en zo de *“kapitalistische structuur van de Duitse economie”* redde.⁷⁸ Hij meent echter dat bij vele jongconservatieven eerder een *“overtuigd geloof”* aanwezig was in de eigen capaciteiten om het grootkapitaal op hun nationaalsocialistische lijn te brengen. Hun afkomst uit de middenklasse heeft mogelijks *“onbewust een rol gespeeld”*, maar eerder dan een *“berekende afweertactiek”* was er sprake van een *“onbewuste poging tot verhulling (verdringing als men wil) van de maatschappelijke werkelijkheid, die er een was (en is) van potentiële strijd”*. Boehme betreft deze analyse

— 75 Br. De Wever & A. Vrints, *Vlaams-nationalisme. Natievorming, ideologie en politieke stroming*, in: L. Sanders & C. Devos (red.), *Politieke ideologieën in Vlaanderen*, Antwerpen, 2008, p. 517; O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 517-519.

76 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, p. 518.

77 O. Boehme, *Revolutie van rechts [...]*, pp. 33-37, 44, 56.

78 O. Boehme, *Revolutie van rechts [...]*, p. 45.

ook nadrukkelijk op de katholieke socioloog en VNV-ideoloog Victor Leemans in wie hij een jongconservatief ziet.⁷⁹

Ik ben het zowel eens als oneens met Boehme. Enerzijds meen ik net zoals hem dat deze jongconservatieven geen handpoppen waren van het grootkapitaal en dat hun ideologische overtuiging ertoe doet. Anderzijds ben ik het niet eens met zijn neiging om de middenklasse eenzijdig voor te stellen als een angstige groep die veelal “*onbewust*” de sociale strijd probeerde te verhullen door middel van een corporatistische ordening. Deze verwijzing naar een “*onbewust streven*” staat haaks op wat Boehme aanstipt als hun “*overtuigd geloof*” in de mogelijkheid om maatschappelijke tegenstellingen te overbruggen. Een politiek geloof is immers iets dat bewust beleefd wordt. Bovendien speelt hun sociale afkomst hierin niet louter “*onbewust*” een rol. De conservatieve revolutie werd ook in Vlaanderen mede belichaamd door personen uit de katholieke, hoogopgeleide middenklasse. In het crisisklimaat van de jaren dertig waren de rechtse revolutionairen niet bereid om de bestaande, burgerlijke en Belgische orde nog te aanvaarden. Zij wensten hun rol als sociale intermediair – een idee dat sterk leefde in het sociaal-katholieke denken – in meer ideale (in hun ogen dus minder liberale) omstandigheden te vervullen en deden daarom een greep naar de macht.⁸⁰

DE STAATSMONOPOLIETENDENS IN HET DENKEN VAN VICTOR LEEMANS

Veel meer dan alleen een angstreactie (hoewel dat zeker ook meespeelde) was het conservatief-revolutionaire corporatisme – al dan niet in combinatie met een “*totale*” staat – een bewust streven van de (universitair geschoolde) middenklasse naar politiek leiderschap en maatschappelijke autonomie tegenover andere sociale klassen en statusgroepen.⁸¹ In dit verband was Victor Leemans iemand die het potentieel van de moderne techniek voor een nationalistische politiek van wedergeboorte goed begrepen had. Boehme heeft gewezen op een “*traditionalistisch-modernistisch verhaal*” in katholieke kringen. Volgens Gaston Eyskens en zijn collega-econoom Karel Pinxten diende de industrialisatie en met name de exploitatie van de Limburgse steenkool op moderne technieken en staatsinterventie te steunen. Een modernisering onder leiding van katholieke Vlamingen zou het geloof gaaf houden en de verfransing en het materialisme terugdringen.

— 79 O. Boehme, *Revolutie van rechts* [...], p. 155.

80 Br. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tielt-Gent, 1994.

81 W. Goedertier, *The Ambiguity of Solidarity. Belgium and the Global Struggle against Apartheid*, doctoraatsverhandeling, KUL, 2015, pp. 165-170; A. Roosens, *De Vlaamse kwestie: ‘pamflet’ over een onbegrepen probleem*, Leuven, 1981, p. 38, pp. 52-57.

Volgens Boehme poogde ook Leemans het “*industrialiserend Vlaanderen te verzoenen met een traditionalistisch en communitaristisch levensgevoel*”.⁸² Een nauwgezette analyse van zijn ideeën over techniek, volk en geloof leidt echter tot een nuancering van de te sterke conclusie dat Leemans “*de primauteit van de, voor hem katholieke, natie boven economie en welvaart onderschreef*”.⁸³ Het nationalisme is een sterk mobiliserende ideologie, maar ze krijgt in de analyse van Boehme een te sterke (verklarende) dominantie toebedeeld. De samenhang van het oprukkende (economisch) nationalisme met geopolitieke rivaliteit en de reële transformatie van de kapitalistische productiewijze komt daardoor onvoldoende uit de verf. De nationalistische denkbeelden van Leemans (of het VNV) met betrekking tot de economie stonden niet los van de politiek-economische transformaties, met name de versterking van de staatsmonopolietendens die in gidsland Duitsland door de ervaringen met een (staatsgeleide) oorlogseconomie een verdere stimulans had gekregen.

Reeds voor WO I spraken Duitse ingenieurs de taal van *Kultur*. In de technologie kwam de persoonlijkheid van de ingenieur tot uitdrukking. Zijn hogere missie bestond erin een fusie van natuur en orde tot stand te brengen. Tijdens WO I konden de ingenieurs hun hart ophalen aan de samenwerking tussen de staat en het bedrijfsleven. Velen waren trots op hun bijdrage aan de oorlogsmachine van de natie.⁸⁴ De naoorlogse Weimarrepubliek moest het echter ontgelden, net zoals het zielloze Amerikanisme. Volgens Carl Weihe, ingenieur en eindredacteur van VDDI-blad *Technik und Kultur*, steunde iedere grote cultuur op een harmonie tussen *Geistesarbeit* (wetenschap, filosofie, de staat), *Seelearbeit* (ethiek, religie, kunst) en *Wirtschaftsarbeit* (industrie, arbeid, transport, marketing). Het Amerikanisme kenmerkte zich echter door een overwicht van *Wirtschaftsarbeit* op de twee andere, terwijl de varianten van het Europese positivisme (zoals het liberalisme en het marxisme) voorrang gaven aan de *Geistesarbeit*. Het nationaal-socialisme zou het evenwicht in Duitsland herstellen en aldus een einde maken aan de culturele crisis.⁸⁵

Met de Duitse socioloog Hans Freyer omarmde Leemans het volk als de “*levende kern waarrond zich de middelen der industriële maatschappij voor de eerste keer zullen samenvoegen – tenminste als ze kunnen veroverd worden*”.⁸⁶ Volgens Freyer was het anti-kapitalisme van de Duitse romantiek te ver doorgeslagen. Een antipathie voor alle techniek en economie verdoemde Duitsland tot irrelevantie.⁸⁷ Freyer meende dat de Europese

82 O. Boehme, *Revolutie van rechts* [...], p. 130.

83 O. Boehme, *Greep naar de markt* [...], p. 943.

84 E. van der Vleuten, R. Oldenziel & M. Davids, *Engineering the Future, Understanding the Past. A Social History of Technology*, Amsterdam, 2017, p. 66.

85 J. Herf, *Reactionary Modernism* [...], pp. 170-175.

86 V. Leemans, *Revolutie van rechts en nationaal-socialisme*, in: *Roeping*, jg. 10, 1932, nr. 5, pp. 339-349.

87 J. Herf, *Reactionary Modernism* [...], p. 125; H. Freyer, *Die Bewertung der Wirtschaft im philosophischen Denken des 19. Jahrhunderts*, Leipzig, 1921.

geest beroerd was door het *"idee van de plasticiteit van materie"*. Die geest, en niet het kapitalisme, vormde het fundament van techniek. De dominantie van de economie kon gebroken worden door een staat die niet verstrengd was met particuliere belangen. De techniek kon dan een kracht zijn om Duitsland te redden van het materialisme.⁸⁸ Duitsland was, aldus Oswald Spengler, die *Mitte* tussen het kapitalistische Westen en het communistische Oosten en diende op zoek te gaan naar een Derde Weg: het Pruisisch socialisme.⁸⁹ Het veronderstelde een staat waarin, zoals Boehme correct aangaf, *"technische elites, in plaats van culturele elites, de leiding zouden hebben"*.⁹⁰

Ook de rechtsfilosoof Carl Schmitt meende dat de primauteit van de politiek over de economie een voorwaarde was voor een verzoening van volk en techniek. Volgens hem voltrok zich sinds de 17de eeuw een gestage *"neutralisering en depolitisering"*. Het liberalisme lag in het verlengde daarvan gezien het de staat onderwierp aan de economie en de samenleving. Schmitt zette zich hiertegen af met zijn visie op politiek als de strijd tussen vriend en vijand. Ook de techniek was geen instrument om conflicten te neutraliseren, maar net van vitaal belang voor dominantie. In zijn boek *Het nieuwe front* omschreef Leemans de techniek als een *"absoluut neutrale bodem"* die alleen met zakelijke oplossingen voor de dag kwam.⁹¹ Tegelijkertijd verwierp Schmitt in *Der Begriff des Politischen* (1932) echter het idee dat de ziel verdrongen werd door technologie, een aspect van zijn denken waarop Boehme geen aandacht vestigt. De techniek beschikte over een geest die Schmitt omschreef als het geloof in een activistische metafysica en de grenzeloze macht over de natuur en het lichaam.⁹² Een nieuwe elite kon die geest aanwenden voor meer strijdlustige doelstellingen.

Leemans was geïnspireerd door Friedrich Dessauer, ingenieur, doctor in de natuurwetenschappen en fabrieksleider. Dessauer bracht een kentering teweeg in *"de conservatief-godsdienselijke houding"* volgens dewelke religie en de *"technisch-industriële levensbeschouwing"* onverzoenbaar waren. Leemans omarmde diens religieuze verdediging van techniek:

"De techniek werkt aan de verwezenlijking van het mogelijke, het potentiële dat in de natuur ligt. Door haar treedt de mens in de natuur als regelend beginsel. Dagelijks verrijkt ze de wereld met nieuwe kwaliteiten; ze zet het werk van de schepping voort. De intrede van de wereldgeest (de natuurlijke openbaring van de Schepper) in stof en energie."

---

⁸⁸ V. Leemans, *Revolutie van rechts en nationaal-socialisme* [...].

⁸⁹ J. Herf, *Reactionary Modernism* [...], p. 37; zie O. Spengler, *Preussentum und Sozialismus*, München, 1919.

⁹⁰ O. Boehme, *Revolutie van rechts* [...], p. 36.

⁹¹ Boehme heeft aangetoond dat Leemans vertrouwd was met deze kritiek, zie O. Boehme, *Revolutie van rechts* [...], p. 149.

⁹² O. Herf, *Reactionary Modernism* [...], pp. 119-120.; C. Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, München-Leipzig, 1932.

Aldus manifesteerde de techniek zich als “een transcendent wezen”. Net zoals Freyer, Schmitt en Spengler koppelde Dessauer de techniek los van het kapitalisme. Technologie had een essentie die gericht was op de bevrediging van menselijke behoeften. Door het kapitalisme was technologie onderworpen geraakt aan winstbejag. Het kwam erop aan technologie terug ten dienste van het volk te stellen en daarin speelde vooral de ingenieur een sleutelrol.

Leemans gaf aan dat de kapitalistische economie slechts op “verdienen” uit was, terwijl de techniek “dienen wil”. Een samenwerking tussen beide was mogelijk, maar dan diende de techniek haar wijding te ontvangen van “de Schepper en niet van de Mammon”.⁹³ Daaruit blijkt dat ook Leemans zijn pijlen richtte op een kapitalistische economie die naar zijn analyse en aanvoelen te sterk op circulatie en winst gericht was en onvoldoende op “schepping” of nuttige warenproductie. Ook de Duitse econoom Werner Sombart identificeerde binnen het kapitalisme een doortastende, “willende” component die gericht was op productie. De risico-nemende, vooruitziende ondernemer was daarvan de verpersoonlijking. Sombart associeerde deze “held van de productie” met de Duitsers.⁹⁴ Daartegenover stond echter een tendens die alles reduceerde tot ruilwaarde. Het was in deze laatste speculatieve sfeer van handel en banken dat de handelaar met zijn focus op kortetermijnwinst heerste. In het moderne kapitalisme waren de politieke en economische instituties van die “Joodse geest” doordeesemd geraakt waardoor ook de techniek ondergeschikt was geraakt aan financieel-commerciële doeleinden.⁹⁵

In een bespreking van Sombarts *Deutscher Sozialismus* (1934) stelde Leemans bovendien dat de perfectie van de technische middelen een doel op zich was geworden. Leemans richtte zich echter ook tot degenen die meenden “techniek verantwoordelijk te moeten maken voor al de kwalen van dezen tijd”. Het was een conclusie die hij niet deelde. Het kwaad lag immers niet in de techniek zelf, maar in het “feit dat cultuurloze mensen de techniek ten voordele van lagere doeleinden hebben aangewend”. Techniek was dus “op zichzelf noch goed noch kwaad”. Alles hing af van haar toepassing.⁹⁶ Dit was ook Sombarts opvatting. Het Duitse socialisme omvatte een staat die techniek en productie ten dienste stelde van het algemene welzijn. Techniek kon hogere doelen dienen dan commerciële, namelijk die van de natie. Sombarts verwerping van het “economische tijdperk” was echter niet noodzakelijk incompatibel met het moderne kapitalisme. De kritiek van Sombart was vooral gericht op de circulatiesfeer en lijkt in dat opzicht geformuleerd te zijn vanuit het perspectief van het productief kapitaal of in elk geval compatibel te zijn met de directe noden van grootschalige industriële complexen.

---

93 V. Leemans, *Het nieuwe front*, Langemark, 1933, pp. 180-191.

94 W. Sombart, *Händler und Helden: patriotische Besinnungen*, München, 1915.

95 J. Herf, *Reactionary Modernism* [...], p. 45.

96 V. Leemans, *Werner Sombart. Zijn economie en zijn socialisme*, Antwerpen, 1939, pp. 170-71.

^ Werner Sombart. [ADV N, VB 8819]

Het productief kapitaal is verankerd in vaste activa (bv. machines, fabriekshallen) en komt in de productieomgeving in aanraking met de levende arbeidersklasse. Industriëlen hebben in dit opzicht op economisch en sociaal vlak minder belang bij het *laissez-faire*-liberalisme van het vluchtigere, meer mobiele financieel kapitaal.⁹⁷ In de crisis van de jaren 1930 begrepen ook Angelsaksische economen zoals Keynes dat grootschalige productie steunde op een socialisatie van het arbeidsproces, de productiekrachten en de reproductie van arbeidskracht. Vanuit dit moderne perspectief was de fabriek nooit louter een investering. Zij vervulde een maatschappelijke functie. Ook in Duitsland waren het niet noodzakelijk intellectuelen met een rechts profiel die voor-

— 97 K. van der Pijl, *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London, 1984 [2012], pp. 1-31.

^ Walter Rathenau. [ADVN, VB 164,24]

stander waren van deze klemtoon op productie. De figuur die het productief perspectief het sterkst belichaamde in Weimar Duitsland was Walter Rathenau, een liberale politicus en de Joodse directeur van de elektriciteits- en elektronicaholding AEG. De dominante trend was er één van schaalvergroting, kartellering, kapitaalsconcentratie én samenwerking met de staat om elektriciteitsnetwerken – een natuurlijk monopolie – op te bouwen en uit te baten. Rathenau was de architect van de oorlogseconomie tijdens WOI. Na de oorlog ontpopte hij zich tot een groot voorstander van technocratische overheidssturing en -planning om het kapitalisme om te vormen tot een *Gemeinwirtschaft* waarin het privaat ondernemerschap diende te conformeren aan het nationaal belang.⁹⁸

— 98 M. Rohkrämer, *Antimodernism, Reactionary Modernism and National Socialism* [...], p. 34.

De staat hoorde in te zetten op een hogere efficiëntie en productiviteit van de industrie door schaalvergroting en rationalisering aan te moedigen. De technocratische conceptie van de nationale economie als één grote, gerationaliseerde fabriek ging hand in hand met de betugeling van financiële speculatie. De staatsmonopolietendens ontleende in dit verband ook invloeden aan pre-kapitalistische kritieken van het geldkapitaal.⁹⁹ Gezien de veroordeling uit katholieke (en later ook Lutheraanse) hoek van geldhandel en kredietverlening konden vooral Joden zich historisch gezien toeleggen op financiële beroepen waardoor de religieus geïnspireerde kritiek op dit soort praktijken – anti-chrematisme – ook samenviel met antisemitisme.¹⁰⁰ Sombarts gelijk-schakeling van handel met de Joodse geest lag in het verlengde daarvan, net zoals de tegenstelling tussen een Duits, schaffendes en een Joods raffendes kapitaal in de NSDAP-propaganda. Bij Leemans kwam de pre-kapitalistische kritiek eerder tot uiting in pleidooien om de landbouw te onttrekken aan het rendabiliteitsbeginsel. Leemans wou plaats voor de ambachten, hoewel dit niet mocht doorslaan in een *“reactionaire houding”* tegenover de nijverheid. Hij erkende dat de *“grootbedrijven zonder de rendabiliteitsrekening niet vooruit kunnen”*. Het privé-initiatief stond (zoals ook Rathenau al meende) niet haaks op een geleide economie. De private sector werd *“gehandhaafd onder het toezicht van die leidende gezichtspunten die een gezond economisch leven aan de natie verzekeren”*.¹⁰¹

Leemans harkte aan bij economische denkwijzen die hand in hand gingen met de ontluikende staatsmonopolietendens. Hij was echter geen voorstander van protectionisme en autarkie. Voor de kleine, exportgerichte Belgische economie was dit geen realistische piste. Leemans werkte zijn ideeën verder uit in zijn Inleiding tot de economische politiek. Volgens Boehme stelde Leemans hier *“de hamvraag: had de bevolking wel baat bij de productie?”* Boehme insinueert dat Leemans meer belang hechtte aan de hogere en veredelde behoeften van het volk dan aan productie an sich. Leemans was echter niet gekant tegen productie, zolang die maar paste in de *“primauteit van de volkswelvaart”*. Het volledige citaat is verhelderend:¹⁰²

“In een aldus begrepen economische politiek heeft productie en vermeerdering van productie maar zin, in zoverre zij bijdraagt om aan de hogere en veredelde behoeften van het volk te voldoen.”

Welke baat heeft het volk bij de productie? Dat was de vraag die voorop moest staan, en pas daarna *“hoe het meest en het goedkoopst”* kon geproduceerd worden. Het was echter niet zo dat Leemans ook aan dit laatste geen belang hechtte. Een bevordering

— 99 Zie daarover A.D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge, 1981, p. 129.

100 Zie daarover S. Becker & L. Pascali, Religion, Division of Labor, and Conflict: Antisemitism in Germany over 600 Years, in: *American Economic Review*, jg. 109, 2019, nr. 5.

101 V. Leemans, *Werner Sombart. Zijn economie en zijn socialisme [...]*, pp. 170-175.

102 O. Boehme citeert Leemans voluit en dus op correctere manier in zijn *Revolutie van Rechts [...]*, p. 164.

van de consumptie was gewettigd “als een betere productietechniek en grotere mogelijkheden” daaraan konden voldoen. Het gaat hier nog niet om een fordistisch accumulatiemodel. De voorwaarden daarvoor waren slechts in de VS aanwezig. De focus ervan op massaconsumptie en massaproductie ging samen met een koppeling van de lonen aan de productiviteit.¹⁰³ Aldus legde het fordisme een basis voor een duurzaam klassencompromis tussen (productief) kapitaal en arbeid, dat door de New Deal van president Franklin Roosevelt ook institutioneel vorm kreeg.¹⁰⁴ In Duitsland waren de kansen op iets gelijkaardigs zoals Roosevelts New Deal weggezonden na de moord uit extreemrechtse hoek op Rathenau. De geavanceerde sectoren konden geen fordistisch klassencompromis uitwerken, hoewel daartoe zeker pogingen waren ondernomen. De zware industrie weigerde echter goedkoop staal te produceren voor de consumptie-industrieën.¹⁰⁵

In Duitsland mondde sociale strijd en politiek conflict uit in de dictatuur van de NSDAP. Samen met liberaal-internationalistische (en anti-syndicale) bankiers waren de zware industrieën goed vertegenwoordigd in de Keppler-kring, een economische beleidsadviesgroep opgericht op vraag van Adolf Hitler voorafgaand aan de machts-overname van de NSDAP.¹⁰⁶ Vooraanstaande bankiers en industriëlen doneerden ook belangrijke sommen aan de campagne van de NSDAP voor de verkiezingen in maart 1933. Volgens de Amerikaanse historicus Adam Tooze kregen zij van Hitler zelf te horen dat de NSDAP komaf zou maken met de parlementaire democratie en de linkerzijde.¹⁰⁷ Daarmee is geenszins gezegd dat de NSDAP slechts het resultaat of de uitdrukking was van het Duitse monopoliekapitaal. Deze theorie van communistische partijen – ten onrechte ook toegeschreven aan de Britse historicus Eric Hobsbawm door de Britse socioloog Michael Mann – is te ongenueanceerd. Het lijkt er immers op dat de industrieel meest geavanceerde klassenfractie slechts na de machtsovername van Hitler haar medewerking verleende. Volgens zowel Hobsbawm als Mann verkoos het Duitse grootkapitaal eerder een conservatieve machtsovername dan een nationaal-socialistische.¹⁰⁸

Hobsbawm wijst niettemin op de voordelen die het nationaal-socialisme aan het grootkapitaal te bieden had. De nazi's wendden niet alleen de dreiging af van een sociale revolutie, zij vernietigden de vakbonden en herstelden de totale autoriteit van de ondernemingsleiding. Tooze beaamt en zegt dat de nationaal-socialistische notie van het *Führertum* goed combineerde met de notie van *Unternehmertum* waarmee

---

103 K. van der Pijl, *Transnational Classes and International Relations [...]*, pp. 54-57.

104 B. Jessop, *The Future of the Capitalist State*, Cambridge, 2007, pp. 55-61.

105 K. van der Pijl, *The Making of an Atlantic Ruling Class [...]*, pp. 85, 92.

106 A. Sutton, *Wall Street and the Rise of Hitler*, London, 2012 (origineel 1976), pp. 100-105.

107 A. Tooze, *Wages of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy*, London, 2006, p. 101.

108 E. Hobsbawm, *The Age of Extremes*, London, 1994, pp. 127-129; M. Mann, *Fascists*, Cambridge, 2004, pp. 179-198.

zakenkringen zich afzetten tegen het sociaal-interventionistische beleid van de Weimarrepubliek in de vroege jaren twintig. Mann wijst erop dat een vrees voor dalende winsten een reden kan geweest zijn voor zakenlieden om de NSDAP te steunen. Hobsbawm en Tooze wijzen erop dat het anti-syndicalisme en de bevrozing van de lonen gunstig waren voor het herstel van de winsten, net zoals de permissieve houding van de nazi's tegenover kartellisering. Dit laatste is dan weer een teken dat ook de NSDAP niet omheen het monopoliekapitaal kon – *“any regime must come to terms with it”*, zoals Hobsbawm aangeeft. Accurater is het te spreken van de staatsmonopolietendens die voornamelijk een conservatief en autoritair karakter had aangenomen.

REACTIONAIR MODERNISME OF TRADITIONEEL CONSERVATISME?

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog leefde het cultuurpessimisme sterker op bij Leemans. Hij sloot zijn boek over Sombart af met een beschouwing over de *“christelijke grondslag van onze gemeenschap”*. Het herstel van de cultuur veronderstelde voor hem een *“bezinning op de christelijke waarden”*. Met Sombart keek Leemans uit naar een sterke staat die ervoor zou zorgen dat de techniek hieraan geen afbreuk deed. Die staat mocht niet de *“vertechniseerde staat”* zijn die Schmitt had afgewezen.¹⁰⁹ Het aanstellen van *“experten”* om *“alle politieke, sociale, economische en culturele kwesties op te lossen”* noemde Leemans *“de laatste uitloper van de waan der techniek”*. Gezien de internationale toestand kon geen enkel volk verzaken aan de technologische verbetering van de productie. In Duitsland heerste echter een *“onbewimpelde vreugde over de weldaden van de techniek”*. De tijd was aangebroken om aan *“de overweldiging van de ziel door de machine een einde te stellen”*.¹¹⁰

De gereserveerdheid die Leemans inbouwde tegenover technologische modernisering onderscheidde hem van Ernst Jünger, die vanuit zijn *Fronterlebnis* wellicht van alle Duitse conservatief-revolutionaire denkers het verst ging in de bejubeling van de techniek als iets dat tegelijkertijd dienstbaar en esthetisch was. De twintigste eeuw liet zich volgens Jünger overal kenmerken door economische planning en een totale mobilisering van technologie door de staat. Duitsland diende vooruitgang te boeken op technologisch en militair vlak om de dreigingen vanuit het Westen en het Oosten te kunnen bekampen. Jünger was volgens Herf echter geen technocraat. Bovenal was hij een culturele modernist die oorlogsgeweld esthetiseerde. De onderwerping aan de techniek en de oorlogsmachine – die Jünger vereenzelvigde met de arbeider – was een daad van wil en bevrijding. Hij hekelde het *“utilitarisme”* van het Manchesterliberalisme en hamerde op de non-rationele en irrationale impulsen van techniek. Hij beschouwde haar als een natuurkracht die met een eigen *“wil van het bloed”* behept was. De techniek diende een hoger doel dan louter een hogere productiviteit.

109 V. Leemans, *Carl Schmitt. Bijdrage tot de sociologie van staat en politiek*, Antwerpen, 1933.

110 V. Leemans, *Werner Sombart* [...], pp. 183, 197-208.

Het was aan Duitsland om te demonstreren dat cultuur, traditionele waarden en de moderne techniek niet met elkaar in conflict hoefden te zijn. In vergelijking met Leemans was Jünger niet bang dat de omarming van de techniek zou leiden tot een overweldiging van de ziel. In tegendeel, ten dienste van de Duitse machtsaanspraken zou een totale omarming van de techniek net leiden tot een overwinning van de ziel op de machine. De machine was immers niet hetzelfde als het Amerikanisme, zoals ook arbeid een morele daad was die zich niet liet meten door het taylorisme. De onderwerping aan de techniek en de oorlogsmachine – die Jünger vereenzelvigde met de arbeider-soldaat – was voor Jünger een daad van wil en bevrijding. De arbeider-soldaat was niet zozeer een sociologische categorie, maar een drager van een nieuw, anti-materialistisch menstype. De technische precisie van de arbeider-soldaat in de fabriek of op het slagveld ademde een ijzeren, "*Pruisische geest*" van discipline uit. Jünger verwierp het liberalisme en het marxisme als materialistische tradities die niet in staat waren om deze martiale zijde van de technologie te doorgronden en appreciëren.

Het "*moderne nationalisme*" diende echter ook het hopeloos verouderde nationalisme van het Keizerrijk te confronteren. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was Duitsland slechts in staat gebleken tot een "*beperkte*" mobilisering van de techniek. Jünger omschreef dit als de "*essentie van de monarchie*". Een totale mobilisering veronderstelde een radicale breuk met de anti-technologische remmingen van het traditionele conservatisme.¹¹¹ Volgens de Duitse historicus Martin Rohkrämer maakten Wilhelmiaanse conservatieven op een pragmatische manier gebruik van technologie om hun politieke en militaire doeleinden te behalen. Een sterke wil volstond volgens hen om technologieën naar eigen goeddunken te gebruiken en waar nodig in te dammen. Volgens Jünger was het echter onmogelijk om à la carte de ene techniek te hanteren en de andere niet. In het moderne, "*instrumentele tijdperk*" was alles – technologie, maar ook onderwijsystemen, arbeidsverdelingen, managementmethoden – immers onderling met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk. Alleen een volk dat zich hiervan bewust was en ook de levenswijze aanvaardde die hier bij hoorde, zou de techniek ten volle kunnen benutten.

Rohkrämer stelt dat de NSDAP daarin onsuccesvol is gebleken. De houding van de nazi's tegenover technologie lag sterker in de pragmatische lijn van het traditioneel conservatisme. Ze geloofden dat technologie iets was dat ze konden domineren in functie van eigen doeleinden. Jünger was geen technocraat – achter het instrumentalisme van de techniek ging een diepere "*ethos*" schuil – maar zijn modernistisch geïnspireerde opvatting van bevrijding doorheen onderwerping moedigde wel een totale omarming van de techniek aan. De nazi's waren daartoe minder geneigd. In tegenstelling tot de modernisten van de rechterzijde wilden zij ook geen cultuur creëren die volledig conformeerde aan de vereisten van functionaliteit. Een nadruk op moderne vormen (bv. in fabrieksgebouwen) kon hand in hand gaan met meer

---

¹¹¹ J. Herf, *Reactionary Modernism* [...], pp. 98-104.

ruraal-traditionele (de privésfeer) of klassiek-geïnspireerde (bv. officiële gebouwen) manifestaties van cultuur.¹¹²

In veel opzichten leunde de houding van Leemans tegenover technologie en cultuur sterker aan bij die van de NSDAP. Hij was niet bereid om de techniek in al zijn facetten en consequenties te omarmen, maar geloofde dat mensen van sterke wil in staat waren om haar te gebruiken voor hogere doeleinden. Net zoals de nazi's hechtte hij belang aan een omvangrijke landbouwsector, zonder echter de schaalvergroting en rationalisering van de grootnijverheid in de weg te willen staan. Leemans zat gewrongen tussen een pragmatische aanvaarding van moderne techniek en een völkisch-katholieke oriëntatie op geloof en volk. Zoveel blijkt uit zijn boek *Hoogland* waarin hij de degens kruist met Herman Vos, die de Frontpartij had ingeruild voor de BWP. De zogenaamde "*proletarisering van de intellectuelen*" – het gevolg van crisis en werkloosheid – degradeerde volgens Vos niet enkel hun persoonlijkheid maar de geest in het algemeen. De "*waardevermindering van het geestelijk beroep*" ging samen met een "*waardevermindering van den geest zelve in de openbare mening*". Bij gevolg was iedere socialistische politiek tegen de werkloosheid "*een streven tot herstel van geestelijke waarden*".¹¹³

Leemans erkende dat ingenieurs door werkloosheid getroffen waren. De "*overproductie van intellectuelen*" was voor hem echter een technische kwestie. Het was aan de staat om het aantal kandidaten voor de intellectuele beroepen in overeenstemming te brengen met de volksbehoeften, in zoverre de economische depressie al zelf geen correctie had aangebracht. De "*crisis van de geest*" zou echter niet opgelost geraken door aan "*de ingenieurs een goed bezoldigde positie*" te geven. Een geestelijke hergeboorte kon slechts "*plaats grijpen buiten de economische dialectiek*". Zij was een kwestie van "*liefde voor de zijnswaarden en Godsbeschouwing*". Leemans verheugde zich over de "*opbloei van wetenschappelijk en wijsgerig leven*". Dankzij vakbekwame intellectuelen was Vlaanderen "*gewapend voor de technische beheersing van het leven*". Door een "*eenzijdige beroepsbelangstelling*" schoot men echter tekort op het vlak van "*geestelijke vormgeving*". Universitair die slechts uit waren op een hoge functie maakten "*de hogere stand tot een oorzaak van klassenstrijd*". Hogere ontwikkeling werd een synoniem voor een ontoring van de geest want een geestelijk mens kon "*geen profiteur of arrivist zijn*".¹¹⁴ Het kennisideaal van de moderne wetenschap was over zijn hoogtepunt heen. Het kwam er nu op aan de verhouding van de universiteit te bepalen tot de krachten "*die niet werden opgebruikt door de dialectiek van de industriële maatschappij*".

112 M. Rohrkämmer, *Antimodernism, Reactionary Modernism and National Socialism* [...], pp. 45-50.

113 H. Vos, De intellectuelen en de crisis, in: *Volksgazet*, oudejaarsavond 1935.

114 V. Leemans, *Hoogland. De strijd om het nieuwe rijk*, Leuven, 1938, pp. 89-119.

Universitaire kennis had volgens Leemans maar zin als ze “ook het weten omvat over de volksgemeenschap en haar stand in de staat”. De intellectuelen dienden hun taak op te vatten als een dienst aan het volksbestaan. Zij moesten van de “bevolking” een “volk” maken. Deze taak was urgent want:

“waar het ‘volk’ sterft in de zielen, daar vervalft ook de cultuur en blijft alleen het bedrieglijk vernisje der ‘Zivilisation’, der beschaving.”

Victor Leemans was geen “reactionaire modernist”. Techniek en wetenschap bleven voor Leemans sterk verbonden met *Zivilisation*, hoezeer hij ook beroep deed op Duitse denkers om haar in de sfeer van de *Kultur* te krijgen. In dezelfde adem geloofde hij dat materiële belangenbehartiging door beroepsverenigingen, hoewel “op zichzelf een behartigenswaardig werk”, het herstel van de geestelijke waarden niet waarborgde. In dat opzicht is er toch een verschil met de VIV die net als materiële belangenverdediger zonder schroom techniek definieerde als cultuur én beschaving. Op 10 februari 1931 schreef Van Bocxstaele een brief aan Hendrik Baels, Hendrik Heyman en Jules Van Caenegem, respectievelijk ministers van Binnenlandse Zaken, van Nijverheid, Arbeid en Maatschappelijke Voorzorg, en van Openbare Werken.¹¹⁵ De crisis had een “bedanking op grote schaal van ingenieurs en technici” teweeggebracht. De VIV vroeg te “voorkomen dat binnenlandse krachten zouden worden geschaad ten voordele van de buitenlanders”.¹¹⁶ In zijn antwoord zei Heyman over een lijst te beschikken van firma's die buitenlandse ingenieurs aanwierven. Hij zou zijn visum weigeren aan alle contracten van dienstverhuizing die deze bedrijven wensten aan te gaan.¹¹⁷

In december 1932 richtte de VIV een Vlaamse Werkloze Ingenieurs-dienst op om leden aan werk te helpen.¹¹⁸ Ingenieursbetrokkingen in de industrie waren echter “praktisch haast uitgesloten”. Bovendien studeerden er nog ieder jaar nieuwe ingenieurs af, een “pijnlijke toestand” gezien daardoor het aantal werkzoekenden alleen maar toenam.¹¹⁹ Een heikele kwestie in dit verband was de wet van 11 september 1933 en het KB van 5 juli 1933 over de bescherming van de titels van het hoger onderwijs.¹²⁰ Deze voorzagen in een titel van technisch ingenieur. De VIV en de FABI verzetten zich hiertegen. Ingenieurs waren degenen die studies hadden gedaan aan één van de vijf hogere onderwijsinstellingen die een wettelijke ingenieurstitel konden toekennen. Deze titels

— 115 De VIV was tevreden dat Van Caenegem, één van hun leden, het tot minister had geschopt. “Ons medelid Van Caenegem werd benoemd tot Minister van Openbare Werken. Hogergenoemd Departement zal oneindig in aanzien stijgen onder de ervaren en competente leiding van ons geacht medelid.” In: *VEV-Berichten*, jg. 3, 1929, nr. 14.

116 Brief bestuur VIV, 10 februari 1931, gepubliceerd in: *VEV-Berichten*, jg. 3, 1931, nr. 3.

117 Brief Hendrik Heyman, 12 februari 1931, gepubliceerd in: *VEV-Berichten*, jg. 3, 1931, nr. 3.

118 R. Van Bocxstaele, Vlawi-organisatie, in: *Tijdschrift van de VIV*, jg. 2, 1933, nr. 6.

119 R. Van Bocxstaele, algemeen verslag 1933, in: *Tijdschrift van de VIV*, jg. 3, 1934, nr. 1.

120 R. Brion, *La querelle des ingénieurs en Belgique*, in: A. Grelon, (red.), *Les ingénieurs de la crise: titre et profession entre les deux guerres*, Paris, 1986, pp. 255-270.

waren zeer specifiek zoals burgerlijk bouwkundig ingenieur of burgerlijk mijn-ingenieur. De titel van technisch ingenieur deed echter een algemenere vakkennis en dus een bredere inzetbaarheid uitschijnen. Volgens Gaeremynck was dit oneerlijk tegenover de ingenieurs die wetenschappelijke studies hadden gedaan.¹²¹ De graad van technische ingenieur zou “*stoffelijke schade*” berokkenen aan de houders van de universitaire diploma’s. Hun aantal was meer dan toereikend om aan de vraag te voldoen.

Gaeremynck en de VIV vreesden dat ingenieursbetrekkingen gingen ingenomen worden door “*tweede rang ingenieurs*” wier studies zagezegd meer op maat van de industrie waren. De levensvoorwaarden van “*de echte ingenieur*” en zijn “*sociale stand*” zouden erop achteruitgaan. Bovendien zouden jongeren eerder kiezen voor deze “*studies van een lager peil*” dan de universitaire ingenieursopleidingen. Ze konden immers zo net dezelfde materiële voordelen verwerven. Deze gang van zaken zou de hogere belangen van het volk schaden en impliceerde een “*systematische achteruitstelling van het geestelijke tegenover het stoffelijke*”. Het lijkt erop dat Gaeremynck in tegenstelling tot Leemans onder de geestelijke sfeer juist wel een gedegen wetenschappelijk-theoretische kennis van techniek verstond. Opmerkelijk is ook hoe hij dit argument inzette ter verdediging van de materiële belangen.¹²² Voor de VIV ging materiële lotsverbetering samen met cultuurschepping.

De VIV stelde in 1938 alles in het werk om te voorkomen dat technische ingenieurs nog de afkorting “*ir.*” gebruikten. Vanuit het Ministerie van Openbaar Onderwijs was een wetsontwerp ingediend om de ingenieurstitel te beschermen. In een onderhoud met de kabinetschef had de VIV gevraagd om voortaan op dezelfde voet behandeld te worden als de FABI. De VIV lichtte de FABI in over haar voorstel om het recht op de afkorting “*ir.*” voor te behouden voor de “*echte*” ingenieurs. De FABI ging akkoord, maar wenste dit via een koninklijk besluit te regelen. Na een onderhoud met VIV-lid en minister van Economische Zaken Paul Heymans opteerde de VIV toch voor een amendement op het wetsontwerp. De VNV-volksvertegenwoordiger Hendrik Borgingon stelde het bewuste amendement op.¹²³ Het werd ondertekend door de KVV-senator Pierre De Smet, tevens VIV-lid en Leuvens professor. Hij had voor de VTK-Leuven in 1935 en 1937 gesproken over de ingenieursplichten. Net als Leemans veroordeelde hij een eenzijdige focus op materiële zelfverrijking. Als leiders van het Vlaamse volk dienden ingenieurs een halt toe te roepen aan “*de monsterachtige golf van verknechting aan het stoffelijke*”.¹²⁴ Hij vond dat bedrijven een onjuiste voorkeur gaven aan technische

121 Motie van de VIV betreffende de wet op de bescherming van de hogeschool diploma’s en het koninklijk besluit betreffende de graad van de ingenieurs, in: *Mededelingen VIV*, jg. 4, 1934, nr. 1.

122 O. Gaeremynck, De nieuwe graad van technisch ingenieur, in: *Mededelingen VIV*, jg. 4, 1934, nr. 1.

123 R.F. Van Bocxstaele, De wettelijke bescherming van de afkorting “*ir.*”, in: *Mededelingen VIV*, nr. 4, 1939.

124 A. Dolhain, *De Vlaamse Technische Kring. Vorming van een Vlaamse katholieke elite (1920-1970)*, KU Leuven, vakgroep geschiedenis, masterscriptie, 2018, p. 30.

ingenieurs die “nochtans ontbloot van alle algemeen wetenschappelijke cultuur” waren.¹²⁵ Bij de bespreking van het amendement noemde hij de VIV als beroeps- en wetenschappelijke vereniging “*één der schoonste sieraden van de Vlaamse culturele heropleving*”.¹²⁶

Het amendement werd mee goedgekeurd. De VIV besteedde hieraan ruim aandacht op haar 2de lustrumviering.¹²⁷ Carlo Gevaert en Piet Bessem waren aanwezig voor het VEV. Jos Gevaert en I. Schreiber tekenden present voor Gevaert Photo-Producten en Bell Telephone. Een andere hoge gast én spreker was Frans Van Cauwelaert. Voor deze staatsminister (die ook zetelde in de Raad van Bestuur van Gevaert Photo-Producten) had VIV-voorzitter K. Vergeynst mooie woorden veil.¹²⁸ Van Cauwelaert herinnerde aan de sociale rol van de ingenieurs. Zij dienden de arbeiders empathisch toe te spreken in hun eigen taal. De ingenieurs waren geboren leiders want zij “*verenigden de stof-felijke, maatschappelijke en culturele belangen in zich*”. Ingenieurs waren ook de hoeders van het schone. Dit omvatte het Vlaamse natuurschoon dat door de vestiging van “*ongewenste bedrijven*” aangetast was. Van Cauwelaerts toespraak was goedgekozen. Schoonheid was immers een vraagstuk waaraan de VIV veel aandacht besteedde.

Een interessante stem ter zake was Tony Herbert. Deze bedrijfsleider van de Kortrijkse Katoenspinnerij zetelde voor de West-Vlaamse afdeling van de VIV in het nationale bestuur. Herbert vreesde dat industrialisering (en socialisme) de sociale verhoudingen op het platteland en het katholieke volksgeloof op de helling zette.¹²⁹ Die visie ging echter niet gepaard met een afwijzing van technische vooruitgang. Volgens Herbert moest de VIV immers “*op haar eigen technisch terrein haar dienende functie ten bate der Vlaamse volksgemeenschap vervullen*”.¹³⁰ Herbert was in oktober 1937 de officiële vertegenwoordiger van de VIV op de leergang over stedenbouwkunde aan de Technische Hogeschool van Delft, nochtans een bakermat van het Nederlandse socialisme.¹³¹ Onder zijn impuls besteedde de VIV haar jaarvergadering van 1938 aan stedenbouw in Vlaanderen. Het “*19de-eeuws modernisme*” had volgens Herbert de landelijke schoonheid – “*zo innig met de Vlaamse bodem en volksaard vergroeid en verstrengeld*” – vernietigd.

125 P. De Smet, De nood van jonge ingenieurs, in: *Mededelingen VIV*, nr. 7, 1935, 3e lustrumviering VTK-Leuven.

126 R.F. Van Boxstaele, De wettelijke bescherming van de afkorting “ir.” [...].

127 Feestrede van Faure, in: *Mededelingen VIV*, nr. 4, 1939.

128 K. Vergeynst, Tafelrede, in: *Mededelingen VIV*, nr. 4, 1939.

129 D. Luyten, *Tony Herbert: De economische Vlaamse beweging en de gewijzigde politieke economie van het interbellum*, in: *Tony Herbert (1902-1959), een veelzijdig leven*, Kortrijk, 2015, pp. 46-51.

130 T. Herbert, Volkshuisvesting en Stedebouw in Vlaanderen, in: *VIV Mededelingen*, nr. 3, 1938.

131 M. Wagenaar, Stedenbouw, volkshuisvesting en architectuur in Nederland, 1850-1950, in: *Groniek: historisch tijdschrift*, nr. 162, 2004, pp. 71-73; Y. Van Mil, Pieter Bakker Schut. Manager in stedebouw (1877-1925), in: *Bulletin KNOB*, 2017, pp. 209-223; H. Lintsen, *De Delftse Polytechnische School als bakermat van socialisme 1900-1925*, in: J. Bank, M. Ros & B. Tromp (red.), *Links Klassiek. Het Tweede jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam, 1980.

^ De werknemers van Lieven Gevaert & Cie bij de viering van het 25-jarig bestaan bij de oude gebouwen van de firma Gevaert. [© Agfa-Gevaert N.V. Historisch Archief]

Door de autobanen tussen de steden verdwenen de stille, rustige dorpen. De steden waren onhygiënische, onesthetische broeinesten van sociale onrust en “*verdielijking van het arbeidersproletariaat*”. In de industrialiserende Kempen waren concentratiekampen opgezezen waar alle verbondenheid met de folklore verloren ging.¹³²

De rustige schoonheid van het landschap vormde een nationaal patrimonium en was even “*duurbaar als het behoud van onze taal en volkstradities*”. Stedenbouw was een moderne techniek die Herbert wilde hanteren om een wanordelijke stadsuitbreiding tegen te gaan en de gaafheid van de volksaard zoveel als mogelijk te bewaren. Waar Herbert het dorp bejubelde, riep Jünger net op om door te dringen tot de macht van de grootstad, haar industrie en haar massa's.¹³³ Ook Herbert was dus geen reactionair modernist. Het is echter te eenvoudig om in hem een anti-modernist te zien. Herbert was een mecenas van modernistische kunstenaars en die lieten zich vaker inspireren door de tradities van de plaatsen waar ze geworteld waren.¹³⁴ De bekommernissen van Herbert knoopten aan bij die van de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon (KVNS), dat sinds haar ontstaan in 1910 ijverde voor het voortbestaan van het traditionele Kempenlandschap. De KVNS was een Vlaamse (en flamingante) tegenhanger van gelijkaardige, Franstalige genootschappen. Haar (kleinschalige) ledenbestand telde vooral onderwijzers, bedienden, kunstenaars en beoefenaars van vrije beroepen. In de folklore waren er volgens de KVNS “*geen factoren van hogere beschaving: alleen al wat de cultuur van een volk voorafgaat*”. Het gemaakte onderscheid tussen een negatief bejegende beschaving (*Zivilisation*) en een geïdealiseerde volkscultuur ging bij KVNS-secretaris Amand De Lattin samen met een afkeer voor de “*Amerikaan*”, die hij omschreef als “*een calculeermachien waarop gevoel geen vat heeft*”. Niettegenstaande een afkeer voor de moderne stedelijkheid wenste de KVNS een beroep te doen op moderne architectuur, planning en stedenbouw om de schoonheid van het platteland te bewaren.¹³⁵

Ook de architect Raphael Verwilghen poogde de “*eisen van het moderne leven en de esthetische waarden uit het verleden met elkaar te verzoenen*”.¹³⁶ Hij plaatste de stedenbouw op het 5de VTC (1938, Leuven) in een historisch kader. In de middeleeuwen leefden de Vlaamse steden en de natuur in een “*schone harmonie*”, die door de industrialisatie verloren was gegaan. De stedenbouw zou die harmonie herstellen.¹³⁷ Zij was

132 T. Herbert, Volkshuisvesting en Stedenbouw in Vlaanderen, in: *VIV Mededelingen*, nr. 3, 1938.

133 J. Herf, *Reactionary Modernism* [...], p. 86.

134 T. Eeckhout, *Tony Herbert: verzamelaar en promotor van de Vlaamse moderne kunst*, in: *Tony Herbert (1902-1959), een veelzijdig leven* [...], pp. 15-25; D. Harvey, *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Cambridge-Oxford, 1990, p. 25.

135 B. Notteboom, ‘*Ouvrons les yeux!*’ *Stedenbouw en beeldvorming van het landschap in België 1890-1940*, UGent, Vakgroep Architectuur & Stedenbouw, doctoraal proefschrift, 2009, pp. 217-237.

136 P. Uyttenhove, *Stadland België: hoofdstukken uit de geschiedenis van de stedenbouw*, Gent, 2011, p. 148.

137 Over de dubbele focus van de stedenbouw op enerzijds de ondersteuning van moder-

“de structuurbeheersende factor van het Vlaanderen van morgen”. Met de socioloog en econoom zou de urbanist komen tot een wetenschappelijk plan waarvan het doel *“op de allereerste plaats economisch was”*. In dit opzicht is er een parallel met het planisme van Henri De Man, die als minister van Openbare Werken in de regering Van Zeeland een stimulans gaf aan de stedenbouw via de Nationale Commissie van Advies inzake Urbanisatie en het Office de Redressement Economique (OREC).¹³⁸ Dankzij de planologie zou het *“landschapschoon”* ondanks ingrijpende veranderingen in zijn *“intrinsieke waarde”* ongeschonden kunnen blijven. Verwilghen was gehecht aan de kleine stad die een *“rol als intellectueel en sociaal centrum voor het omliggende platteland”* vervulde. Een oordeelkundige urbanisatie zou haar al de *“geestelijke, zedelijke en stedelijke voordelen”* verschaffen van een betere *“technische en economische uitrusting”*. Volgens Verwilghen had de kunstenaar een scheppende arbeid te verrichten. De combinatie van wetenschap en kunst was nodig voor *“een even schoon als krachtig Vlaanderen”*.¹³⁹

DE ORDENING VAN HET VLAAMS TECHNISCH WEZEN

De rationele ordening van de samenleving in functie van welvaart, sociale vrede (én schoonheid) was een vraagstuk waaraan de VIV aandacht besteedde onder de noemer van de technische economie. Het werd een rubriek in het *VIV-tijdschrift* nadat het 3de VTC (1934, Leuven) hieraan een afdeling had gewijd.¹⁴⁰ Opnieuw was sprake van een Nederlandse invloed.¹⁴¹ Het Koninklijk Instituut voor Ingenieurs had sinds 1924 immers al een afdeling Technische Economie.¹⁴² Veel artikels in deze rubriek zijn ondertekend door E.W. en mogelijks geschreven door Erich Wollner, een Duitse ingenieur van Bell Telephone en hoofdredacteur van het *VIV-tijdschrift*. Hij volgde de ontwikkelingen in Duitsland, de VS (De New Deal) en de USSR op de voet¹⁴³ en schreef o.a. over de organisatie van de technisch-wetenschappelijke arbeid door de NSDAP.¹⁴⁴ De meeste ingenieurs dienden lid te zijn van de Reichsgemeinschaft der technisch-wissenschaftliche Arbeit (RTA). Volgens E.W. was de *“organisatie van de technisch-wetenschappelijke arbeid op eenheidsbasis”* nodig om verspilling te vermijden. Ze had de wetenschappelijke taak

---

niseringsprocessen en anderzijds het herstel van de harmonieuze band tussen mens, natuur, zie B. Notteboom, *‘Ouvrons les yeux!’ [...]*, p. 635.

138 P. Janssens, *De lange aanloop naar de wet*, in RVP, <https://www.vrp.be/static/de-lange-aanloop-naar-de-wet-sneak-peek-pdf-f9c8a492ce2334f9800099a19025efe7.pdf>.

139 R. Verwilghen, Voorwaarden voor de stedenbouw in Vlaanderen, in: *VIV Mededelingen*, nr. 6, 1938.

140 3e Vlaamsch Technisch Congres, in: *VIV Mededelingen*, jg. 3, 1934, nr. 3.

141 A. Plate, Het bedrijfsleven in Nederland, lezing 3e VTC (1934), in: *Tijdschrift VIV*, nr. 2, 1935.

142 P. van Baalen & L. Karsten, *Interdisciplinariteit, professie en Amerikanisering. Een geschiedenis van het ontstaan van de Nederlandse bedrijfskunde*, in: *NEHA-Jaarboek*, Amsterdam, 2002, p. 273.

143 E.W., Over Planwirtschaft, in: *Tijdschrift VIV*, nr. 3, 1935.

144 E.W., De organisatie van den technisch-wetenschappelijke arbeid in Duitsland, in: *Tijdschrift VIV*, nr. 3, 1934.

om grondstoffen te produceren, nieuwe arbeidsmogelijkheden uit te werken en de productkwaliteit te verbeteren. In het *VIV-Tijdschrift* was er een rubriek “*topprestaties der techniek*” die ook rapporteerde over de Duitse innovaties.¹⁴⁵

De bewondering van E.W. voor de Duitse prestaties steunde op argumenten die eerder technocratisch dan reactionair-modern aandeden. Op geen enkele manier probeerde hij een gerationaliseerde werkorganisatie te legitimeren door aan te stippen dat techniek een dieperliggende “*ziel*” of “*wil*” manifesteerde. E.W. schreef zelf ook over de technocratie van Howard Scott.¹⁴⁶ Deze Amerikaanse ingenieur en leerling van Thorstein Veblen had een theorie ontwikkeld die waarde uitdrukte in eenheden van energie. E.W. waardeerde de technocratische observatie dat de “*uitschakeling van de arbeider*” door een ongecontroleerde mechanisatie tot economische catastrofes zouden leiden.¹⁴⁷ De VIV rapporteerde in 1934 over de oprichting van het Nederlands Technocratisch Verbond.¹⁴⁸ Het technocratisch denken kreeg in Nederland vooral vorm binnen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) dankzij ingenieurs en natuurkundigen. Eén onder hen was Jan Tinbergen die in 1929 doctorerde in de theoretische fysica op een proefschrift waarin hij de economie vanuit natuurkundige principes benaderde.¹⁴⁹ Van 1936 tot 1938 bestudeerde hij als Volkenbond-adviseur de economische conjunctuur. Op vraag van de VIV lichtte Tinbergen een tipje van de sluier over de Amerikaanse conjunctuurbeweging tussen 1919 en 1932.¹⁵⁰ Hij achtte het mogelijk haar intensiteit te verzachten door speculatiekredieten te beperken en openbare werken uit te voeren.¹⁵¹

Tinbergen werkte voor de SDAP een Plan van de Arbeid uit dat wiskundiger onderbouwd was dan het Belgische origineel van Hendrik De Man.¹⁵² De technocratische beweging en het “*plansocialisme*” streefden naar de eliminatie van verspilling door productie, distributie en consumptie op een wetenschappelijke basis te organiseren. In dat opzicht vertoonden zij gelijkenissen met het *scientific management* dat volgens de

145 Nr. 5, 1936, “*In maart j.l. werd in Duitsland tussen Berlijn en Leipzig de eerste televisie-telefoonverbinding in dienst gesteld, waarbij de met elkander in gesprek zijnde personen elkaar ook kunnen zien.*”

146 D.R. Stabile, Veblen and the Political Economy of the Engineer: The Radical Thinker and Engineering Leaders Came to Technocratic Ideas at the Same Time, in: *American Journal of Economics and Sociology*, jg. 45, 1986, nr. 1.

147 E.W., Technocratie, in: *Tijdschrift VIV*, nr. 1, 1934.

148 Nederlandsch Technocratisch Verbond, in: *Tijdschrift VIV*, nr. 3, 1934.

149 P. Rodenburg, Ingenieurs van de samenleving. De opkomst van het technocratisch denken in de Verenigde Staten en Nederland, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 127, 2014, nr. 2, pp. 282-286; M. Hollestelle, *Zuivere Praktijk: Paul Ehrenfests opvattingen over toegepaste natuurkunde*, in: L.J. Dorsman, P.J. Knegtmans (red.), *Onderzoek in opdracht. De publieke functie van het universitaire onderzoek in Nederland sinds 1876*, Hilversum, 2007, p. 62.

150 J. Tinbergen, *Statistical Testing of Business Cycle Theories: Part II: Business Cycles in the United States of America, 1919-1932*, New York, 1939.

151 J. Tinbergen, Over de grondslagen van het conjunctuuronderzoek, in: *Tijdschrift VIV*, nr. 5, 1936.

152 P. Rodenburg, Ingenieurs van de samenleving [...], pp. 284-286.

Amerikaanse ingenieur Frederic Taylor de belofte in zich droeg van efficiëntie in het individuele bedrijf én de bredere economie.¹⁵³ In het *VIV-tijdschrift* verschenen advertenties van het Nederlandse Instituut voor Efficiency.¹⁵⁴ De Nederlander V.W. Van Gogh schreef een artikel over Taylor.¹⁵⁵ Hogere lonen noopten tot een hoger arbeidsrendement door middel van een rationale arbeidsorganisatie.¹⁵⁶ In België introduceerde de NMBS in de jaren 1920 tijd- en bewegingsstudies.¹⁵⁷ De VIV had veel leden die door hun tewerkstelling bij de NMBS vertrouwd waren geraakt met Tayloristische ideeën en praktijken. Op het 2de VTC van 2 april 1932 in Gent gaf Gaeremynck een lezing over de NMBS die dankzij de "*grondige veranderingen in de leidingsmethodes*" het jaar 1930 met winst had afgesloten. De nieuwe wind was nodig gezien de concurrentie met de auto.¹⁵⁸ VIV-Antwerpen bezocht in 1935 de Ford Motor Company.¹⁵⁹ De bezoekers hadden "*verbluft gestaan over het rendement van de meeste werklieden*" en de hoge lonen.¹⁶⁰

De Amerikaanse productiemethoden van het taylorisme en het fordisme luidden volgens velen een tijdperk in van materiële overvloed én dus sociale vrede.¹⁶¹ Maria de Langhe had hierop een andere kijk. Aan de Leuvense School voor Politieke en Sociale Wetenschappen doceerde zij over de Duitse bedrijfsraden.¹⁶² Voor de VIV schreef De Langhe een artikel over de sociale bedrijfspolitiek. Door de opkomst van het grootbedrijf bekleedden meer ingenieurs leidinggevende posities. De gerationaliseerde onderneming vertoonde een "*éénzijdige oriëntering naar het hoogste rentabiliteitsbelang*". De ingenieur had de plicht om de "*rationele voorwaarden voor de onderneming te vervullen*". Zijn positie viel echter niet samen met die van de ondernemer en dus kon hij er ook een andere levensbeschouwing op nahouden. In Duitsland was een generatie opgestaan die de klassenstrijd wou overstijgen. Ingenieurs streefden naar een arbeidsgemeenschap waar ondernemers en arbeiders "*gewild*" in plaats van "*naast elk-ander*" samenwerkten.¹⁶³ Deze levensbeschouwing hoefde niet te botsen met die van de ondernemer. Ook hij deed vanuit winstoverwegingen aan sociale bedrijfspolitiek.

153 C.S. Maier, *Between Taylorism and Technocracy: European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s*, in: *Journal of Contemporary History*, jg. 5, 1970, nr. 3, p. 28.

154 Nederlands Instituut voor Efficiency – de efficiency dagen in november 1935, bijlage in nr. 11, 1935.

155 Over het Nederlands Instituut voor Efficiency en Van Gogh, zie E.S.A. Bloemen, *Scientific Management in Nederland 1900-1930*, Dissertatie Leiden 1988, NEHA-reeks III; Amsterdam, 1988.

156 V.W. Van Gogh, iets over bedrijfsorganisatie en de betekenis daarvan voor de ingenieur, in: *Tijdschrift VIV*, jg. 5, 1936, nr. 11.

157 E. Geerkens, *La rationalisation dans l'industrie belge de l'Entre-deux-guerres*, Bruxelles, 2004, pp. 240-241.

158 O. Gaeremynck, De spoorwegen in België, in: *Tijdschrift VIV*, jg. 3, 1933, nr. 1.

159 Zie ook T. Grosbois, *Ford in Belgium*, in: H. Bonin, Y. Lung & S. Tolliday (red.), *Ford: The European History, 1903-2003*, Paris, pp. 197-229.

160 Bezoek aan Ford Motor Company op 20 mei 1935, in: *Tijdschrift VIV*, nr. 7, 1935.

161 E. van der Vleuten, R. Oldenziel & M. Davids, *Engineering the Future [...]*, p. 77.

162 O. Boehme, *De revolutie van Rechts [...]*, pp. 80-81.

163 M. de Langhe, De ingenieur en de sociale bedrijfspolitiek, in: *VIV Tijdschrift*, jg. 1, 1932, nr. 2.

^ De Ford Motor Company fabriek in Antwerpen, ca. 1949. [Fotocollectie Michael langs Flickr]

Het was aan de ingenieur om uit deze “*sociale maatregelen de materialistische geest te verwijderen*” en ze te kaderen in de gedachte van de arbeidsgemeenschap.

De Langhe vond dat ingenieurs voeling moesten krijgen met de sociale wetenschappen. Het kwam erop aan de arbeider “*te beschouwen en te verstaan in de totaliteit van zijn levenssfeer*”. Ze loofde het Deutsche Institut für technische Arbeitsschulung dat aan de ingenieurs een “*opvoeding op het gebied van goede en juiste mensenhandeling*” gaf. Het bedrijf bestond niet alleen uit rationele zaken. Eén jaar eerder had ook Gaston Eyskens in zijn doctoraatsproefschrift in de politieke en sociale wetenschappen gewezen op de limieten van het taylorisme dat er maar niet in slaagde “*de inschikkelijkheid van de levende elementen*” in het productieproces te verkrijgen. Eyskens keek voor oplossingen niet naar Duitsland. Tijdens een BAEF-studieverblijf in de VS maakte hij zich vertrouwd met de mentaliteit en psychologie van “*een nieuwe mensheid*”.¹⁶⁴ Hij had er het *personnel management* bestudeerd dat een compromis bewerkstelligde tussen “*de vereisten der techniek en der rationele productiemethode*” en de “*levende mens begaafd met verstand, wil en gevoel*”.¹⁶⁵ De focus van Eyskens op wil en gevoel was typerend voor de Romantiek en kwam ook terug in de avant-garde van het interbellum, zoals onder andere sterk bij Jünger tot uitdrukking was gekomen.

Eyskens en De Langhe combineerden noties van het personalisme met sociaal-psychologische inzichten. Het ging gepaard met een kritische kijk op het utilitarisme van de managementideologieën. Voor Eyskens mochten de menselijke waardigheid en de hogere cultuurgoederen niet “*geofferd worden op het altaar der efficiency*”. Beide denkers aanvaardden niettemin de winstfinaliteit van economische rationalisering en sociale disciplineren. In de arbeidsgemeenschap van De Langhe was wel plaats voor vakbonden, maar niet voor sociale strijd.¹⁶⁶ Eyskens vond de kritieken van de Amerikaanse vakbonden vaak overdreven. De Amerikaanse productiemethoden konden zeer zeker de geestelijke en morele integriteit van de werknemer beschadigen. Maar “*ter bevordering van de materiële welvaart*” zou het “*verkeerd zijn er geen gebruik van te maken*”.¹⁶⁷

Het Amerikaanse personeelsmanagement (“*the right person for the right job*”) en de Duitse zin voor “*arbeidsgemeenschap*” rijmde goed met het corporatisme dat immers eveneens gebaseerd was op de gedachte dat iedereen binnen de volksgemeenschap een organisch gegroeide rol te vervullen had. Volgens De Langhe was het weliswaar aan de staatselite en niet aan de (“*economisch-individualistische*”) beroepsstanden zelf

— 164 Belgian American Educational Foundation. Zie I. Maes, E. Buyst & M. Bouchet, *The post-1945 development of economics in Belgium*, in: A.W. Bob Coats (red), *The Development of Economics in Western Europe since 1945*, London, 200, pp. 108-111.

165 G. Eyskens, *De arbeider en de bedrijfsleiding in Amerika*, Brussel-Antwerpen-Leuven, 1931, pp. 7-9, 60, 236-239.

166 M. de Langhe, *De ingenieur en de sociale bedrijfspolitiek* [...].

167 G. Eyskens, *De arbeider en de bedrijfsleiding in Amerika* [...], pp. 7-9, 60, 236-239.

om een dergelijke corporatistische ordening door te drukken. Zij schatte nijverheid en landbouw (zoals Leemans) hoger in dan banken en handel.¹⁶⁸ Eyskens beschouwde het wetenschappelijke bedrijfsmanagement, de sociale en economische bedrijfsorganisatie en een actieve welvaartsbeleid (met overheidsinterventie in de financiële sfeer ten bate van de productie) als takken van dezelfde boom. In 1936 ondersteunde Eyskens dan ook het (uiteindelijk door de bisschoppen gekelderde) voorstel van Emiel Van Dievoet, een Leuvense professor in de rechten, om los van de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen een (Vlaams) Instituut voor Staatswetenschap en Sociologie op te richten. Het diende zich toe te leggen op de studie van *“actuele tendensen”* inzake samenleving, economie en politiek en aldus bijdragen tot een katholiek geïnspireerde maatschappijhervorming.¹⁶⁹ Volgens Eyskens brak er in *“het economische leven, zowel als in het sociale, een periode van een grotere gebondenheid aan”*.¹⁷⁰ De Nederlandse politieke econoom Kees van der Pijl heeft deze grotere gebondenheid aangeduid als de socialisatie van het sociale arbeidsproces.¹⁷¹ Volgens de Franse socioloog Alain Bihr neigen de leden van de hoogopgeleide middenklasse ernaar deze kapitalistische ontwikkelingstendens als wenselijk voor te stellen. In de jaren dertig nam die appreciatie een specifieke vorm aan, die van de staatsmonopolietendens.¹⁷²

Piet Bessem van het VEV sprak eveneens over *“een verlangen naar meer gebondenheid der economie”*. Hij was één van de figuren achter de politiek van de open deur. Volgens deze visie van het VEV op de handelsbeleid moest de export worden opgedreven, maar dan niet op basis van de zuivere vrijhandel. Bessem beschouwde *“het tijdperk der meestbegünstiging als afgesloten”*.¹⁷³ Een te sterk doorgetrokken staatsmonopolietendens was echter ook geen optie. De Belgische economie was te klein om de crisis los van de buitenwereld op te lossen. Niettemin experimenteerde het VEV met ideeën die haaks stonden op het vrijhandelsidealisme. *“Als de hele wereld aan protectionisme doet”*, aldus Bessem, *“kunnen wij niet alleen vrijhandelsgezind blijven”*.¹⁷⁴ Voor Bessem kon de Belgische economie haar export enkel verbeteren door over te schakelen op hoogstaande productie. In verband daarmee bepleitte hij de oprichting van een Economisch-Technologisch Instituut (ETI). Het zou bestaan uit een technische en economische staf en Bessem dacht *“in bijzonder aan onze VIV”*. Hij pleitte ook voor een Raad om de industrie te betrekken in een *“nationale welvaartsbeleid”*.

---

168 Zie daarover O. Boehme, *De revolutie van rechts [...]*, p. 83.

169 E. Gerard, *Een nooit voltooid geschiedenis. 150 jaar sociale wetenschappen in Leuven, Tielt, 2022*, pp. 55-57.

170 G. Eyskens, *Het Economisch Probleem en de Vlaamse Volksgemeenschap [...]*.

171 K. van der Pijl, *Transnational Classes [...]*, pp. 135-140.

172 L. Boltanski, *Le nouvel esprit du capitalisme*, Paris, 1999.

173 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 595-596.

174 P. Bessem, *“Kopen van wie van ons kopen”*, in: *VEV-Berichten*, jg 8, 1933, nr 11.

Volgens Bessem moest de staat bijspringen om “de hiaten te vullen die onvermijdelijk bestaan bij het aanwenden van de individuele krachten [die in iedere zakenman schuilgingen]”. Bessem zag de noodzaak in van een industrieel beleid, zolang de privésector de dans der Vlaamse economie leidde. Minister van Economische Zaken Van Isacker bracht dezelfde boodschap op de 2e lustrumviering. Door de crisis had de staat haar actieterrein naar de sociaaleconomische problemen verlegd. De “interdependentie der huidige economische en sociale gegevens” maakte het voor de administratie onmogelijk om het beleid op eigen kracht uit te tekenen. De regering had daarom adviesraden opgericht. Het VEV zou volgens hem geroepen zijn om daarin de “economische belangen van de Vlaamse gemeenschap te concentreren en vertegenwoordigen”. Het VEV diende dan wel op zoek te gaan naar personen met technische en algemeen-culturele bekwaamheid. Zulke krachten waren er onvoldoende en Van Isacker merkte op “dat men geen bevoegdheid is omdat men Vlaams is of voelt”. Eén jaar na de hierboven besproken brief van Steverlynck aan de koning legde Van Isacker de vinger op een pijnlijke wonde.¹⁷⁵

Datzelfde jaar verheugde Bessem zich over de oprichting van het ETI, waaraan studiebezoeken aan de ETI's van Tilburg en Maastricht vooraf waren gegaan. Het welvaartsherstel vereiste de omzetting van wetenschappelijke kennis naar producten en processen. Wetenschappers dienden leidinggevende posities te bekleden in het bedrijfsleven.¹⁷⁶ Het ETI zou er zijn voor de kleinere bedrijven die hiervoor de middelen niet hadden.¹⁷⁷ Ook de Leuvense professor Oscar Peters zat op dit spoor. In 1936 was hij voorzitter van de afdeling Werktuigkunde op het 4de VTC te Gent. Als “gezagrijke betogingen van het Vlaams cultureel leven” schiepen deze congressen een band “tussen de speculatieve wetenschap en haar toepassing in het menselijk bestaan”. Techniek en nijverheid gaven het Vlaamse volk het “stoffelijk welzijn, waarin zich dan wetenschap en kunst” konden ontwikkelen.¹⁷⁸ Peters pleitte daarom binnen de VIV voor de oprichting van een Technologisch Instituut (TI). In augustus 1940, na de inval van de Duitsers, kreeg het voorstel groen licht.¹⁷⁹ Peters werd de allereerste voorzitter. In 1941 werd hij ook VIV-voorzitter.

Zowel het VEV als de VIV bereidden zich voor op de oorlog. Victor Leemans sprak eind 1939 voor het VEV-Brussel over de sociale en economische vereisten van een economie in oorlogstijd, de zogenaamde “verweereconomie”.¹⁸⁰ Het klopt dat Leemans, zoals

175 Rede P. Van Isacker op 2e Lustrum VEV, 26 april 1936, in: *VEV-Berichten*, jg. 10, 1936, nr. 5.

176 P. Bessem, Economische heraanpassing en Economisch Technologisch Instituut, in: *VEV-Berichten*, jg. 10, 1936, nr. 11.

177 Rede B. Steverlynck op de 2e Lustrumvergadering VEV, 26 april 1936, in: *VEV-Berichten*, jg. 10, 1936, nr. 5.

178 O. Peters, Toespraak 4e VTC te Gent, 16-19 april, 1936, in: *Tijdschrift VIV*, jg. 5, 1936, nr. 6.

179 R. Van Bocxtaete, De noodzakelijke oprichting van een Vlaams Instituut voor Technologie, in: *Technisch Wetenschappelijk Tijdschrift*, nr. 12, 1941.

180 V. Leemans, De sociale en economische vereisten van de verweereconomie, in: *VEV-*

^ Victor Leemans, s.d. [ADVN, VFA 10982]

Boehme aangeeft, zich enthousiast uitdrukte. De oorlog opende perspectieven op een staatsgeleide economische “*ordering*” die rekening hield met de eigenheid van het Waalse en Vlaamse volk.¹⁸¹ Enkele maanden later gaf hij een uiteenzetting op de grote VEV-jaarvergadering.¹⁸² De regelmatige retoriek van Leemans over “*de poespas van kapitalistische belangen*” weerhield het VEV er niet van hem een forum te geven. Leemans was dan ook geen anti-kapitalist. Het privaat eigendom diende weliswaar een “*functioneel karakter*” te krijgen en de “*rendabiliteitsvragen [werden] geconditioneerd door vragen van politieke en militaire aard*”, maar deze twee pijlers van het kapitalisme hadden binnen de gemeenschapseconomie duidelijk hun plaats. De overdracht van “*beslissende attributies in handen van de staatsleiding*” kon samengaan met het “*geschikte werkapparaat*” van de “*bedrijfsorganisatie en het corporatisme*”. Bessem, voorstander van een Vlaamse bedrijfsorganisatie met het VEV als industriële koepelorganisatie, zal dit graag gehoord hebben.

In april 1939 sprak Paul Heymans op de stichtingsvergadering van VIV-Limburg.¹⁸³ Heymans was werktuigkundig ingenieur en doctoreerde in de wetenschappen aan het Massachusetts Institute of Technology waar hij doceerde van 1921 tot 1926. Van 1935 tot 1938 was hij voorzitter van het directiecomité van de Kredietbank en vervolgens gouverneur van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid. Zijn positie aan het hoofd van een overheidsbank kleurde zijn economische opvattingen. Volgens hem getuigde het van een dogmatische verblindheid om vast te houden aan het economisch liberalisme. Een “*staatsregulerende actie op sociaal of zelfs op economisch gebied*” kon in het belang zijn “*van een geordende ontwikkeling van de nationale gemeenschap*”. De economie was ook “*steeds nationalere aspecten gaan vertonen*” als gevolg van handelsprotectionisme. Volgens hem was dit economisch nationalisme ondanks haar gevaren nog niet “*uitgegroeid tot een systeem dat radicaal aan een gezond economisch liberalisme is tegengesteld*”. Heymans drukt op zijn manier uit dat de staatsmonopolietendens de “*liberale*” elementen van privébezit en -initiatief liet bestaan. België kon zich echter niet ongestraft van de wereldmarkt losrukken. Ingenieurs dienden de industrie te heroriënteren naar meer verfijnde producten. Een aldus bekomen “*stoffelijke welvaart*” zou de “*zedelijke en culturele belangen van de gemeenschap*” dienen.

Eyskens sprak op de VIV-jaarvergadering van 1940 in eerder zakelijke termen over de verweereconomie. Een doorgeschoten verweereconomie zou de omschakeling naar een vredeseconomie bemoeilijken. Eyskens observeerde echter ook dat de verweereconomie een discipline vergde die slechts mogelijk was met “*een sterke leiding van de staat en een nationale begeestering*”. De “*spanning der energieën*” was ook een stimulans

---

Berichten, jg. 14, 1940, nr. 2.

181 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, p. 707.

182 Rede op de jaarvergadering VEV van 27 en 28 april 1949, V. Leemans, De oorlogseconomie bij kleine neutralen en grote oorlogsvoerenden, in: VEV-Berichten, jg. 14, 1940, nr. 18.

183 P. Heymans, België's economie in het licht der jongste Europese verwickelingen, in: Tijdschrift VIV, jg. 5, 1939, nr. 5.

om de productiemethoden te wijzigen. Rationalisatie kon de “*economische potentia-
liteit verhogen, ook voor de toekomst*”.¹⁸⁴ Leemans dacht gelijkaardig. De verweerecon-
omie diende door een “*hogere productiviteit en met minder middelen te voldoen aan
de behoeften van het gemobiliseerde volk*”.¹⁸⁵ Het was hoofdzaak de “*productiecapaciteit
op peil te houden*”. De gelijkenis met de Galopin-doctrine tijdens WOII was treffend
en als secretaris-generaal van Economische Zaken zou Leemans warencentrales en
bedrijfsgroeperingen oprichten om de economie aan te sluiten op de Duitse oorlogs-
productie.¹⁸⁶ Albert Michielsens, kabinetschef van Leemans, schaarde zich achter een
Groot-Duitse economische ruimte.¹⁸⁷ Volgens deze voorstander van staatsinterventie¹⁸⁸
was de economie zoals een raderwerk: “*een draai aan eender welk wiel, doet de andere
mede bewegen*”.¹⁸⁹

Voor ingenieurs en architecten bood WOII een kans om “*de nationale traditie te doen
heropleven binnen een grootschalig, modern wederopbouwtraject*”.¹⁹⁰ Die wederopbouw
was de taak van het Commissariaat-Generaal 's Lands Wederopbouw (CGLW) onder
de leiding van Charles Verwilghen, de broer van Raphael Verwilghen.¹⁹¹ De CGLW
deed in Vlaanderen een beroep op vijf provinciaal-commissarissen, allen VIV-leden:
Joseph De Meyere (West-Vlaanderen), E. Cauterman (Oost-Vlaanderen), K. Vergeynst
(Antwerpen), R. Van Cauteren (Limburg) en J. Haesaerts (Brabant).¹⁹² Vergeynst en
Van Cauteren behoeven geen verdere introductie meer. De Meyere was stadsingene-
nieur van Kortrijk en had voor de OREC een rapport geschreven over het sociaal-
economische herstel van het Franse grensgebied in West-Vlaanderen.¹⁹³ Cauterman

184 Rede op de jaarvergadering van de VIV, op 28 januari 1940. G. Eyskens, Economische
ordering en staatsfinanciering in een verweereconomie, in: VEV-Berichten, jg. 14, 1940, nr. 6.

185 V. Leemans, De sociale en economische vereisten van de verweereconomie, deel 2, in:
VEV-Berichten, jg. 14, 1940, nr. 3.

186 De Galopin-doctrine was gericht op de handhaving van de industriële productie voor
Duitsland tijdens de oorlogsjaren. Ze kwam tot stand onder impuls van het Galopin-comité, waar-
van naast voorzitter Alexandre Galopin (gouverneur van de Sociéte Générale) onder andere ook
de Vlaamse industrieel Léon Bekaert lid was. Zie D. Luyten, *The Belgian Business Elite, Economic
Exploitation and National Socialist Corporatism*, in: H. James & J. Tanner, *Enterprise in the Period of
Fascism in Europe*, New York, 2002 [2017], pp. 195-202.

187 N. Wouters, *De Führerstaat. Overheid en Collaboratie in België (1940-1944)*, Tielt, 2006, p. 178.

188 A. Michielsens, *Het einde van de vrije economie*, Antwerpen, 1942.

189 A. Michielsens, Industrie en Bevolkingsaan-groei in België, in: *Streven*, jg. 5, 1937-1938, nr. 3.

190 M. Beyen, *Het cultuurleven. Een late terugkeer naar de Romantiek, in België tijdens de Tweede
Wereldoorlog*, Antwerpen, 2004, p. 140.

191 P. Uyttenhove, Architectuur, stede-bouw en planologie tijdens de Duitse bezetting: de
moderne beweging en het commissariaat-generaal voor 's lands wederopbouw (1940-1944), in:
BTNG, jg. 20, 1989, nr. 3-4.

192 C. Verwilghen, Geest, stand en uitzicht van 's Lands Wederopbouw, in: *Technisch-
Wetenschappelijk Tijdschrift*, jg. 10, 1941, nr. 1.

193 A. Demeyere & J. Mattelaer, *Joseph M.L. Demeyere 1885-1975: ingenieur, demograaf, stede-
bouwkundige*, Kortrijk, 2017; J. De Meyere gaf op 22 november 1938 een spreekbeurt over de “grensar-
beider” voor de VTK Leuven, zie Verslag der Werking van Tak Leuven, in: *Tijdschrift VIV*, jg. 9, 1939, nr. 1.

had als hoofdingenieur-bestuurder van de Provinciale Technische Dienst van Oost-Vlaanderen gewerkt. Hij was een drijvende kracht achter de organisatie van de Technische Congressen. Haesaerts was assistent aan de RUG en actief in het VNV.¹⁹⁴ Hij ontpopte zich nog tot DeVlag-organisatieleider. Binnen de Vlaamse Landsleiding leidde hij de werkgroep “*techniek*” en was hij actief binnen de werkgroep “*sociale zaken en economie*”.¹⁹⁵ VIV-secretaris Van Bocxtaale sloot zich overigens aan bij de Volksgemeenschap van de VNV.¹⁹⁶

Volgens de politieke econoom David Harvey kenmerkte het modernisme zich door een streven naar een representatie van het onveranderlijke in een immer sneller veranderende wereld. Modernisten ontwikkelden een fascinatie voor de symbolische weergave van het eeuwige (en, onder invloed van Friedrich Nietzsche, het heroïsche) in mythes.¹⁹⁷ De Britse historicus Roger Griffin drukte hetzelfde idee uit met zijn stelling dat het modernisme een spanning manifesteerde tussen een onttoverde actualiteit en het vooruitzicht van een radicaal andere toekomst.¹⁹⁸ Ook hij wijst op de mythes die modernisten in hun filosofische manifesten met veel kracht ontplooiden. Deze konden een heroïsch nationaal verleden evoceren in de geest waarvan de nieuwe samenleving zich diende te vormen.¹⁹⁹ Charles Verwilghen sprak in januari 1941 de VIV-jaarvergadering toe over “*de geest*” van de CGLW. Hij achtte het onmogelijk de wederopbouw te concipiëren zonder “*het volk voor ogen te houden dat de geest van zijn kathedralen en belfortbouwers, markt- en raadhuishouwers weer levend wil maken*”. Door te appelleren aan een mythisch volk poogde hij het eeuwige vast te leggen zonder de noodzakelijke omwenteling te hypothekeren. Het was slechts door een totale vernieuwing op esthetisch, stedenbouwkundig en economisch vlak dat de schoonheid van weleer kon zegevieren. Wederopbouw betekende “*beter bouwen*” waarbij “*de rechten van de toekomst*” primeerden op de individuele “*privileges van het verleden*”.²⁰⁰

Dezelfde functionele gemeenschapsgedachte was ook door Joseph De Meyere aange- raakt in enkele lezingen over demografie en stedenbouw voor het 5de VTC en 7de VTC (1942, Gent). Onderzoek naar de demografische ontwikkeling was een voorwaarde

——— 194 W. Meyers, La Vlaamse landsleiding, un “gouvernement” d’émigrés en Allemagne après septembre 1944, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, II, 1972, 1, pp. 211-269.

195 https://www.journalbelgianhistory.be/nl/system/files/article_pdf/artikel_meyers_1972_1_part2.pdf.

196 Br. De Wever, *Greep naar de macht* [...], pp. 365-368.

197 D. Harvey, *The Condition of Postmodernity* [...], pp. 20-32.

198 R. Griffin, Fascism’s Modernist Revolution: A New Paradigm for the Study of Right-wing Dictatorships, in: *Fascism*, jg. 5, 2016, nr. 2, p. 123.

199 Voor het Franse en Italiaanse voorbeeld daarvan, zie M. Antliff, *Avant-Garde Fascism: The Mobilization of Myth, Art and Culture in France, 1909-1939*, Durham, 2007; R. Etlin, *Modernism in Italian Architecture, 1890-1940*, London, 1991.

200 C. Verwilghen, Geest, stand en uitzicht van ’s Lands Wederopbouw, in: *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, jg. 10, 1941, nr. 1.

voor "een rationeel stedenbouwkundig opstel".²⁰¹ De stedenbouwkundige zou daaruit ook concluderen dat "in dit oude cultuurland" ook de "levenswil" geordend moest worden. Het volk diende bevrijd te worden van het "dodend materialisme". Een "nieuwe levensdrang" moest opgang maken.²⁰² In een lezing voor de studenten van het Sint-Lucas Hoger Instituut onderstreepte hij het wetenschappelijke, artistieke en politieke belang van stedenbouw.²⁰³ Het stedenbouwkundige ontwerp omhelsde een indeling van de beschikbare ruimte voor functionele doeleinden. De stedenbouwkundige diende omzichtig te werken want zijn impact op de "ziel en levenswijze" was groot. Het was binnen dit kader dat de kunstenaar (de architect) een "sobere schoonheid" kon scheppen "ten dienste van de culturele en geestelijke ontwikkeling". De stedenbouw droeg bij tot de "materiële voldoening" van de mens, maar ook tot zijn "culturele en spirituele potentialiteit".²⁰⁴

Tijdens de oorlog droeg de VIV via haar TI bij tot de "heropbeuring van de volkseconomie en de wederopbouw van het land". Oscar Peters schetste in december 1940 de contouren van het werkprogramma. Hij onderscheidde vier domeinen: 1) de besparingen in de grondstoffen, 2) de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie, 3) de verbetering der producten, 4) de technische scholing van de werkkrachten. Peters stelde een "bepaling van de logische en rationele vorm van al de industrieel voortgebrachte producten" voor om verspilling tegen te gaan. Vooral de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie was een "hoofdfactor in de vermindering van de kostprijs" door een doelmatig gebruik van werkkrachten. Het land moest ook hoogstaande producten met "een hoger loongehalte" voortbrengen. Het gebrek aan vorderingen op dit vlak weet Peters nadrukkelijk aan de financiële sector die "onmiddellijke financiële doelstellingen" nastreefde. Ook de staat had het technische aspect echter te sterk verwaarloosd in haar focus op de financiële, commerciële en sociale dimensies van de economie.

Al deze vraagstukken konden volgens Peters slechts door een sturende staat opgelost worden, die dus de technische organisatie van de economie tot haar werkterrein diende te rekenen. De industrie van een land vormde één geheel. Alle sectoren waren van elkaar afhankelijk. De grootnijverheid had er dus baat bij zich in te schakelen in een gemeenschappelijke actie die op wetenschappelijke grondslag moest gevestigd zijn. Universiteiten konden hierin niet afzijdig blijven. Zij hadden naast hun "wetenschappelijke zending" een "volkse zending" gezien ze instonden voor het "culturele welzijn van de volksgemeenschap". Onderzoek diende een praktisch nut te hebben en in contact te staan met industrie en vakonderwijs. Het TI zou, "onder toezicht van de regering",

201 J. De Meyere, Stedebouw en Demografie, in: *Tijdschrift VIV*, jg. 8, 1939, nr. 2.

202 J. De Meyere, Bevolkingsstructuur en stedebouw, in: *Tijdschrift VIV*, jg. 11, 1942, nr. 10.

203 J. De Meyere, De diepere zin van het stedebouwkundig werk, in: *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, jg. 11, 1942, nr. 11.

204 Zie ook de lezing van M.J.L. Van Coillie (hoofd van stedenbouwkundig bureau Oostende en kuststreek) op 23 januari 1943 voor het Sint-Lucas over Volkshuisvesting en stedebouw, in: *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, jg. 12, 1943, nr. 8.

deze technische krachten samenbundelen en studiecómités oprichten.²⁰⁵ Peters loofde Leemans voor zijn inzicht in de *“wisselwerking tussen economie en techniek”*. Leemans zat in het erecomité van een studiedag over de *“bruikbaarmaking”* van afvalstoffen, samen met Charles Verwilghen, Gérard Romsée (secretaris-generaal Ministerie van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid) en Carlo Gevaert (voorzitter VEV).²⁰⁶

Volgens Rohkrämer geloofden de nazi's dat mensen met een sterke wilskracht (zoals de Führer) in staat waren om de techniek te domineren. Daardoor kwam het niet in hen op dat efficiëntie en de innovatie van hoogwaardige technische systemen ook een aanvaarding van de rationele, plannende logica van de bureaucratie veronderstelden. In dat opzicht waren de bestuurskundige voorwaarden niet aanwezig om (zoals ook Herf aangeeft) de technische ontwikkeling naar een niveau te tillen dat afdoende was om de oorlog te winnen.²⁰⁷ De historicus Nico Wouters toonde aan dat ook de *“Belgische Führerstaat”* ondanks de aanwezigheid van technocratische tendensen verviel in bestuurlijke deficiëntie en een polyarchische chaos van kleine Führers.²⁰⁸ Leemans zelf stond bijvoorbeeld niet geboekstaafd als een succesvolle technocraat. Dirk Luyten vraagt zich zelfs af of Leemans wel in staat was om als secretaris-generaal het Ministerie van Economische Zaken te leiden.²⁰⁹ Misschien was dit omdat Leemans inzake cultuur en techniek meer op de nazi's leek dan hij misschien zelf bereid was toe te geven.

Een technocratisch perspectief was duidelijk wel aanwezig bij Oscar Peters. Volgens hem hadden de Vlaamse cultuurverenigingen over de wetenschappelijke bedrijfsleiding *“bitter weinig gepresteerd”*. De oorlog had de nood aan een rationele organisatie nog groter gemaakt. Peters wees op de voordelen van dit laatste: besparingen van grondstoffen en tijd die een verhoging van het loon mogelijk zouden maken. Bovendien zou het zwaartepunt van de Belgische nijverheid zich naar *“het Westen”* verplaatsen. *“Wij Vlamingen”*, aldus Peters, *“moeten gereed staan om de rol te spelen die ons te wachten staat”*. Het TI richtte met de Vlaamse Accountantsvereniging een Comité voor Wetenschappelijke Bedrijfsleiding op. Een eerste studiedag in juni 1942 telde 300 deelnemers waaronder Albert Michielsen en vertegenwoordigers van de Unie der Hand- en Geestarbeiders, het Rijksarbeidsambt, Hoofdgroeperingen en Warencentrales.²¹⁰ Er volgden nog twee studiedagen met twee inhoudelijke assen: 1) Het wetenschappelijk management 2) het personeelsbeleid en de psychotechniek.²¹¹

— 205 O. Peters, De ordening van het technisch wezen, in: *Tijdschrift VIV*, jg. 9, 1940, nr. 9-12.

206 O. Peters, Openings toespraak studiedag TI, 16-17 juni, 1941, in: *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, jg. 10, 1941, nr. 8.

207 T. Rohkrämer, *Antimodernism, Reactionary Modernism and National Socialism* [...], pp. 45-50.

208 N. Wouters, *De Führerstaat* [...], pp. 203-212.

209 Zie D. Luyten, *Leemans, Victor*, op https://nevb.be/wiki/Leemans,_Victor_L.

210 O. Peters, Studiedag Wetenschappelijke Bedrijfsleiding, 27 juni 1942, in: *TWT*, jg. 11, 1942, nr. 8.

211 Tweede studiedag Wetenschappelijke Bedrijfsleiding, 21 november 1942, in: *TWT*, jg. 11,

De sprekers waren academici of werkten niet toevallig bij de NMBS, Gevaert, Ford Motor Company en Bell Telephone waar de VIV over veel leden beschikte.²¹²

Grote aandacht ging uit naar de "*menselijke factor in de industrie*".²¹³ Volgens J.L. Bervoets speelde de mens vooral als "*denkend vermogen*" een voorname rol. Het "*bestuur*" dacht ten eerste het algemeen bedrijfsprogramma uit. Ook nog na de oorlog zou dat volgens hem gebeuren binnen bedrijfsgroeperingen. Er zou geen terugkeer zijn naar een industrie die produceerde "*zonder rekening te houden met het welzijn van de volksgemeenschap*". Het bestuur werd bijgestaan door het leidinggevend personeel, maar ook de bedienden ("*miskende boordragers*") en arbeiders waren denkende wezens. Goede loon- en arbeidsomstandigheden waren nodig om "*deze sluimerende krachten in vruchtbare energiebronnen om te zetten*".²¹⁴ Het taylorisme had het "*persoon-zijn in de arbeider*" niet gerespecteerd. Het *Personnel Management* daarentegen zorgde ervoor dat een arbeider een passende betrekking kreeg waardoor zijn arbeidsinzet toenam. Bervoets loofde Ford die een hoger loon zijn "*beste geldplaatsing*" noemde en maakte een bruggetje naar het "*Arm Vlaanderen*" van pater Desiderius Stracke. Onder leiding van ingenieurs en bedrijfsleiders kon Vlaanderen dit achter zich laten door een geslacht te vormen van "*skilled laborers*".

Ook J. Gobbers van de NV Gevaert hanteerde een cultuurflamingantische insteek.²¹⁵ Een bedrijf kon dankzij haar "*vrije sociale instellingen*" het "*culturele peil*" en de "*lichamelijke ontwikkeling*" van zijn werknemers opvoeren. Als schakel tussen de werkgever en de werknemer stond de personeelschef in voor de goede onderlinge verstandhouding. Het was onmenselijk om de arbeiders te "*misbruiken tot winstgevendende werktuigen*". Gobbers citeerde uit een bulletin van de Hoofdgroepering non-ferro metaalnijverheid. "*Welbegrepen rationalisatie*" had naast de "*materiële prestaties*" van de arbeider oog voor zijn "*bedrijvigheid, reacties en zorgen*".²¹⁶ De psychotechniek zorgde ervoor "*dat de juiste man, op de juiste plaats*" terecht kwam.²¹⁷ Volgens de opvoedkundige wetenschapper Leo Coetsier van de Gentse Universitaire Commissie voor de opleiding van beroeps-

---

1942, nr. 11; Derde studiedag 8 mei 1943 Wetenschappelijke Bedrijfsleiding.

212 K. Sano, VIV-Penningmeester en ingenieur bij Bell Telephone, gaf een uiteenzetting over Machinekaarten in de industrie en het technisch onderwijs, 3e studiedag CWB (8 mei 1943), in: TWT, jg. 12, 1943, nr. 6. Zie ook de lezing van P. Stoops over De administratieve werking van de loondiensten bij Bell Telephone op de studiedag van de subcommissie Kantoortechneek (29 april 1943), in: TWT, jg. 12, 1943, nr. 6.

213 J.L. Bervoets, De menselijke factor in de industrie, 1e studiedag CWB (27 juni 1942), in: TWT, jg. 11, 1942, nr. 8.

214 P. Vanhooren, *Concordia: de geschiedenis van de Landelijke Bedienden Centrale*, Antwerpen, 1985.

215 J. Gobbers, De functie van de personeelschef en de organisatie van de afdeling 'Personeel' in een onderneming, 1e studiedag CWB (27 juni 1942), in: TWT, jg. 11, 1942, nr. 8.

216 *Bulletin Non-Ferro Metalen*, 20 mei 1942.

217 Gobbers steunde op twee Nederlandse werken: J.L. Prat, *De psychotechniek der beroepskeuze*, 1925 en J. Slikboer, *Praktische psychologie*, 1941.

adviseurs en bedrijfspsychotechniekers ging de arbeider een groot beroepsgeluk tegemoet als hij de kans kreeg om *“door de inzet van zijn hele persoonlijkheid, zijn beroep op te vatten als een levenstaak”*. De psychotechniek had volgens hem in dit opzicht een grote culturele betekenis.²¹⁸

Tijdens de oorlog stond de VIV sterker bloot aan de Duitse invloeden. H.C.W. Faure, VIV-voorzitter van 1943 tot 1944, besprak een boek van Friedrich Niethammer. Hij ging akkoord met deze Duitse hoogleraar aan de Praagse Technische Hogeschool dat techniek *“de kern uitmaakt van onze cultuur”*. Vroeger werd de techniek *“beschouwd als buiten de cultuur te staan”*. Vandaag is de techniek *“één van de voornaamste dragers van de cultuur”*. Het is één indicatie dat de VIV vertrouwd geraakte met de Duitse kijk op techniek als Kultur.²¹⁹ Ideologische visieteksten waren altijd schaars bij de VIV, dat in haar tijdschriften de voorrang gaf aan wetenschappelijke en technische bijdragen. In 1943 en 1944 gaven drie VIV-persoonlijkheden – Faure, Peters, Van Cauteren – echter enkele revelerende toespraken voor de Gentse en Leuvense ingenieursstudenten over de toekomst van het ingenieursberoep. Faure hamerde op het belang van de politieke opvoeding in functie van een *“dienende liefde tot land en volk, buiten alle politieke streven om”*.

Peters verdedigde de techniek tegenover dezen die hierin de oorzaak zagen van de *“wereldbrand”*, de *“overproductie met haar stoet van slachtoffers”* en de *“mechanisatie van de kunsten”*. Het was aan de wetenschap om de schatten van de natuur te ontdekken en aan de techniek om deze *“ter beschikking van de mensheid te stellen”*. Net als veel Duitse denkers benadrukte Peters dat de mens een roeping had om *“over de natuur te heersen”* en dat hij die *“heerschappij door de techniek”* ook veroverd had. Aldus hing er rond de techniek een mysticisme van de natuur. De ingenieur had de taak om de *“volmaakte orde”* van de natuur ook in de maatschappij te reproduceren. Orde was, in één woord, de opdracht van de ingenieur. Volgens Faure was de techniek een *“middel om zich vrij te maken van de natuur”*. In haar dienstvaardigheid was de techniek een *“bezielende noodzakelijkheid”* geworden. De *“materiële geest van de techniek”* was *“verheven in een hogere sfeer, en het ingenieur-zijn tot een sacerdotium”*. Werken in die zin zou de *“welvaart van ons vaderland”* ten goede komen.

——— 218 J.L. Coetsier, Het psychologisch geschiktheidsonderzoek en de betekenis voor arbeider en bedrijf, 2e studiedag CWB (21 november 1942) in: TWT, jg. 12, 1943, nr. 1. Over Leo Coetsier, zie S. Lievens, *Coetsier, Leo (1908-1968)*, UGentMemorie, 2015, op: www.ugentmemorie.be/personen/coetsier-leo-1908-1968.

219 H.C.W. Faure, Het ingenieursvak in de toekomst; O. Peters, De ingenieur en zijn beroep; R. Van Cauteren, Universitaire vorming, alle drie in: *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, jg. 13, 1944, nr. 7.

In september 1945 richtte Richard Van Cauteren (VIV-voorzitter, 1945-1946) zich voor het eerst sinds de bevrijding tot de VIV-leden.²²⁰ De techniek zou *“meer dan ooit een overweldigende rol spelen”* in de internationale betrekkingen. De geallieerde oorlogswinst was ondanks het *“zware bloedoffer der Russen”* vooral *“aan de reusachtige productiviteit van de techniek der United States of America te danken”*. Ook de sociale vooruitgang zou zich alleen maar langs de weg van de techniek en een hogere productiviteit voltrekken. Het was belangrijk de oorzaken van de Amerikaanse voorsprong te onderzoeken. Zo zouden de *“uiterst belangrijke richtlijnen voor de evolutie van het beschavingspeil in ons land en in West-Europa duidelijk”* worden. Europa moest haar plaats veroveren tussen de VS en Rusland. De ingenieurs dienden de *“zo schitterend gevarieerde cultuurmozaïek van het avondland tot een economische eenheid te brengen”*. Hierin lag de *“waarborg voor technische ondernemingen van zeer grote omvang”* die nodig waren om *“mee te marcheren aan de spits van de vooruitgang”*. Deze visie is een herformulering van Mitteleuropa of de Duitse strategie om een economische ruimte te scheppen voor het productief monopoliekapitaal. Het Duitse leiderschap is hier vervangen door een samenwerking tussen gelijke naties. Van Cauteren verhoopte een economische belangensfeer voor een technisch hoogstaande industrie. De Europese landen mochten daarom niet langer verblind zijn door *“engeestig nationalisme”*.

BESLUIT

De VIV stelde zich tot doel om de wetenschap en kunst van de techniek te bevorderen ten bate van het Vlaamse volk. Haar ideologische fundament was het cultuurflamingantisme. De Vlaamse ingenieurs konden niet omheen het vraagstuk over de relatie tussen beschaving, cultuur, economie, techniek en natievorming. In Duitsland ontstond een reactionair-modern ideologisch complex dat de techniek voorstelde als een emanatie van de Duitse cultuur, volk en ziel. De VIV voelde echter geen noodzaak om techniek op een gelijkaardige manier te legitimeren. België kende een vroegere omwenteling naar het industrieel kapitalisme en steunde op een sterkere liberale cultuur waar ook de katholieke wereld mee in het reine trachtte te komen. Voor de VIV stonden *Kultur* (cultuur) en *Zivilisation* (beschaving) niet met getrokken messen tegenover elkaar. Steen des aanstoots was het Franstalige karakter van het hoger onderwijs en de wetenschap. Streven naar Vlaams hoger onderwijs in de volkstaal was de manier om zowel de taal als de moderne techniek op een voetstuk te plaatsen.

Voor katholieke ingenieurs was een welwillende houding tegenover de moderne techniek en industrie een voorwaarde om de maatschappelijke relevantie van de Kerk te handhaven. Een katholiek bezielde moderniteit was het alternatief voor het oprukkende *“materialisme”*. Ook in de jaren dertig kon een ingenieur en KVV-politicus zoals

---

²²⁰ R. Van Cauteren, Bij ons eerste nummer na de bevrijding, in: *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, jg. 13, 1944, nr. 10-11-12.

Pierre De Smet uithalen naar de *“verknechting aan het stoffelijke”*. Een vocaal anti-materialisme impliceerde echter nog geen verwerping van de reële economie. Een ingenieur mocht zich gewoon niet laten leiden door motieven van (zelf)verrijking. De *“wederopleving van het Vlaamse volk op industrieel en economisch gebied”* was zijn missie. Stoffelijk welzijn was volgens Oscar Peters een voorwaarde voor wetenschap en kunst, terwijl ook de materiële belangenbehartiging van de ware universitaire ingenieur (versus de onbeschaafde technische ingenieur) bijdroeg tot de versterking van de Vlaamse geest. Voor de katholieke ingenieurs omvatte deze geestelijke sfeer niet alleen het spirituele, maar ook wetenschappelijk-technologische kennis.

Ingenieurs worden geconfronteerd met de dagelijkse realiteit van de productie en het complex aan productieve en reproductieve sociale verhoudingen waarin deze is ingebed. De omarming van (sociale) wetenschap en techniek door (katholieke) ingenieurs is gezien hun intermediaire positie tussen kapitaal en arbeid niet verwonderlijk. Tony Herbert kon zich druk maken in de opmars van het socialisme in de steden, maar omarmde de stedenbouw die hij onder andere net via Nederlandse socialistische ingenieurs had leren kennen. Net zoals de stedenbouw kreeg ook de wetenschappelijke bedrijfsorganisatie een cultuurflamingantische legitimering. Het taylorisme was een instrument om de productie te rationaliseren in functie van een hogere materiële welvaart én sociale vrede. Een kritiek luidde echter dat het taylorisme de ziel van de mens opofferde aan het machinisme. Psychologie en sociologie waren nuttige instrumenten om de denk- en gevoelswereld van de arbeider en zijn sociale relaties in de werk- en privé sfeer te doorgronden. Het geschiktheidsonderzoek verhoogde het culturele peil van de arbeider.

De katholieke socioloog Victor Leemans was, in tegenstelling tot veel Duitse intellectuelen waarop hij wel degelijk steunde, geen reactionaire modernist. Hij bleef een afstand inbouwen tegenover de moderne techniek, dat voor hem sterk verbonden bleef met het *“laagje vernis”* van de *Zivilisation*. Leemans was echter ook geen anti-modernist voor wie techniek en economie ondergeschikt waren aan de abstractie van het katholieke Vlaamse volk. De *“primauteit van de volkswelvaart”* veronderstelde immers een klemtoon op de *“dienende”* warenproductie. Het was dit aspect dat voorop diende te staan in de kapitalistische economie. In dat opzicht sloten de opvattingen van Leemans aan bij de staatsmonopolietendens die in deze periode van het kapitalisme, zeker in Duitsland, toonaangevend was. Andere katholieke intellectuelen zoals Gaston Eyskens en Maria De Langhe stelden eveneens het productieaspect van de economie voorop. Ook in het VEV bestond er met Piet Bessem een stroming die hierbij aansloot. Het helpt verklaren waarom iemand als Leemans voor het VEV kon optreden als spreker. Met een pastoralistische visie zou hij daarin nooit geslaagd zijn.

Leemans was als secretaris-generaal van Economische Zaken tijdens de bezetting pragmatisch genoeg ten aanzien van de techniek (én trouw genoeg aan de Duitse oorlogsplannen) om samen te werken met het Technologisch Instituut van de VIV. Zijn voorzitter, Oscar Peters, geloofde in de noodzaak van een sterke staat om de

techniek te ontwikkelen ten bate van de nationale productie. De oorlogseconomie bood hiertoe mogelijkheden. De VIV werkte samen met het CGLW en het Ministerie van Economische Zaken om de economie herop te bouwen. De Duitse bezetting creëerde ook een opening voor een meer mystieke beleving van de techniek. De blik richtte zich tijdens de oorlogsjaren niettemin al strak op het Westen, zoals blijkt uit de studiedagen van de TI over taylorisme en Personnel Management. *“De Vlamingen”* dienden zich aldus voor te bereiden op hun leidende rol in de Belgische nijverheid. Peters legde het verband tussen een rationele arbeidsorganisatie, kwaliteitsvolle eindproducten en een hogere levensstandaard van de arbeiders. De Amerikaanse overwinning zou de aantrekkingskracht van deze Amerikaanse *“richtlijnen voor de evolutie van het beschavingspeil”* onder Vlaamsgezinde zakenlieden, economen en ingenieurs nog versterken.

^ Vincent Stuer tijdens zijn referaat op de studiedag Frantz Van Dorpe in Sint-Niklaas op 12 juni 2021. [ADVN, VEV 687/2]